

TÁRSADALOM, MŰVELŐDÉS,
ÉLET

A BUDAPESTI VÁLASZTÁSOK

A választás reggelén ködbe burkolódzott, dolgozó, kozmopolita város volt ez a szép Budapest. Néha láttak csak konflisokat, gumirádlisokat és automobilokat zászlókkal és kortesekkel végigrobogni az utakon. A zaj nem volt nagyobb, mint rendesen.

Délben fölengedett az idő. Az utcák négy órára tele lettek emberrel, a nap kisütött, s a vén vár a napfényben mosolyogva nézett be a Dunába. Ekkor átváltozott a város. Magyaros disputákat, veszekedéseket, szitkozódásokat hallhattál mindenütt. Az egész nagy Kerepesi úton le a Dunáig egymás hátán a sok ember, asszony, gyerek, akik újságot olvastak, és éljeneztek az automobilokat meg a zászlós kocsikat. Minden öt-tíz percben új eredményeket függesztettek ki a trafikosok; telefoncsilingelés hallatszott a boltokból, és az emberek aggodalmaskodó arccal, izgatottan, alapjában azonban jókedvűen járták az utakat. Kielvezte itt mindenki az izgalmat, amely — gyönyör, gyönyör, gyönyör! Hogy milyen lesz a választás, az még kérdés és messze van, de most folyik, még nem dőlt el, még lehet bármilyen. A lehetőségek, az új ellenzék jövőendő nagy munkája soha többé nem lesznek olyan érdekes dolgok, mint mostan. Pedig jóformán mindenki gondol valamit, valami biztosat, neki valószínűt, az ám! de a szomszédja egészen mást mond és őt meg kell győzni. Az emberek, akik már leszavaztak, s akik ezután fognak, egy masszává tömörülnek, s ez a nemzet, mely ítél. Ha nem úgy ítél, amint Az Újságnak kell, akkor politikailag éretlen és nem érti meg a Tisza Pista-féle nagy egyéniségeket, ha másként tesz, akkor korrupt, nyomorult csöcselék, mely

az érdekeiért cselekszik az ellenzéki lapok szerint. Ezen kívül áll a nem választók nagy tömege.

Az igazság azonban nem az, ha így szólunk: a népakaratot egyedül az általános szavazásból lehet konstatálni és így mindenkinek szavazati jogot kell adni, sem pedig: a népakarat nyilvánítására csak bizonyos emberek hivatottak ez és ezen formula szerint.

Mindkettő igaz és egyik se. A népakarat mindig világosan és tisztán nyilatkozik. A történelemben hazugság nincsen; a tények az okoknak szálaiból tisztán bontakoznak ki, s ami tény: az igazság.

És mi az igazság?

Hogy a szabadelvűség, amely nem program, nem cél, nem eszköz és sohase volt egyéb, mint frázis, kipurcsul a mi hazánkból, mint már egyebütt is. És a 48-as pártnak miért van jövője? Nem azért, mert egy elavult és részeiben hasznavehetetlen viszonyokat akar alkalmazni fönnálló és gyökeresen megváltozott állapotokra, de igenis azért, mert a jelen körülményeivel számolni tudott, mikor a szabadelvűséget a likából a farkánál fogva húzta ki és így szólott: ezzel a hazugsággal a magyar föld népeinek érdekében — akiket eddig bolondított — végezni kell. Ez igazság és szükség volt! Kérdés, hogy az, amit ezután tesz majd, igazság és szükség lesz-e. Ha az lesz, akkor jó, akkor a függetlenségi párt jut majd uralomra. S bár névleg ilyen, de tényleg nem fog visszatérni a 48-as számra, mely dicsőséget, de múltat jelent... mert az övé a jövő.

Bocsánat e hosszú és ez egyszer komolyan kiokoskodott okoskodásért. Most jön „más”.

*

Az utolsó órában ott álltunk az Andrassy párt kapuja előtt a szűk Váci utcában. Az automobilonok, kocsik vágatva jöttek vagy egypercnyi időközökben, mindannyiszor egy-egy választót hozva. Az utcán ácsorgó ezerkétezer ember a sötétségben éljenzett, kiabált, lelkes-

dett, de ha azt kérdezted valakitől, hogy mint áll a választás, nem mondott senki biztosat. A kortesek hallgattak, és izzadva rohantak kocsiról kocsira: az utca tele lett benzinszaggal, egy időre azután újra csend meg újra éljenzés.

Végre megtudtuk, hogy Andrásy elbukott.

Egy magas deszkakerítésen túl a Tisza-párt volt fényes világításban, oda embert alig vittek. Az utcájukban senki se volt, csak zászlós fizetett népség, meg kortesek. Ezek folyton rázták a zászlóerdőjüket és kiabáltak imígyen:

Éljen Tisza Pista! Éljen gróf Tisza István!

Éljen a mi Tiszánk!

A gyomrom elémelyedett. A nagy Tisza, a finom gróf sikere fizetett hordárok kezében. Mert jegyezzük meg: a fennálló rendnek igazi elvi híve nincs, csak érdekeltje, fizetettje! Ez a mondás, ki kell jelentenem, csak a szabadelvűsége áll, mert ugye szabadelvűség átalakulva konzervativizmussá borzasztóan, lehetetlenül csúnya elmentét. S a magyar szabadelvűség immár nem más, mint konzervativizmus.

Ez jutott eszembe, mikor az utcát otthagytuk. A tömeg rendben széteszlott és a sarkon mord arcú, sűrű szemöldökű (...) bosnyák katonák lépkedtek dobszóra hosszú sorban, hogy rendet csináljanak.

Fölkiáltottam: küzdelem semmiképp se lesz véres többé, mert a szabadelvűség kimúlott már és a temetése most folyik: itt megy hozzá a katonai asszisztencia!

És a szabadelvűséget eltemették a mai csendes éjszakán. A pesti ember másnap fölkel, munkához látott, és nem beszélt többé senki a halotról.

1905

A MAGYAR KÖZÉPISKOLAI TANÍTÁS VÉGLEGES CSÖDJE

A magyar középiskolai tanítás ellen csődöt kért a Társadalomtudományi Társaság. Miért kért csődöt? Mert a mai középiskolai tanítás teljesen fizetéseképtelen. A levegőből él, semmiből. Van-e joga rá? Nincsen. El kell pusztítani.

Ez az ítélet, melyet elvileg egy ország ifjúságának a szülői s a tudományos gondolkodás legjobb bajnokai mondtak ki rá. S nincsen mentsége. Nincs egy szalmaszála és mégis él, ki tudja, meddig! Hogyan?

Táplálják titkon a cinkosai: a konzervatív kormányok. Mert egy követ fújnak, egy a céljuk, egyik teremtette a másikat ugyanazért a dologért: az emberek elbutítására a dinasztikiák érdekében. Mert minden konzervativizmus a dinasztikiák érdekében történik; tehát néhány emberért, egy érdekcsoportért: királyi családokért, uralkon levő pártok tagjának a jóvoltáért, egyházi hatalmak megerősítéséért; vagyis minden pénzért, igazságtalanul megszerzett, rosszul eloszlott és elosztott vagyonért. S a vagyon tulajdonosa e célokra odaadja a kamatait, hogy azután beszedje a dúsabb, nagyobb kamatokat, az állami adót.

Íme a népnevelés rossz állapotának legutolsó pontig való világos magyarázata.

De hát miről is van szó? Miért mondott csődöt a magyar középiskolai tanítás, s miért lehetetlen megmenteni a licitációtól?

Mert el fogják ám kótyavetyélni ócska táblázatait, rengeteg fóliánsait, melyeknek lapjain ijesztő rubrikákat látunk, elveszegetik nádpálcáit és számológépeit, az utcára dobják ábécés könyveit, nyelvtanait. Nem kell

majd többé senkinek a katekizmusok érthetetlen és mákonyhatású szózagyaléka, a biblia meséi; a természet-tudományi hazugságokat se veszi meg senki. És egy poros, tíz lakattal csukható lomtárba zárják a csodálatos miniszteri tanterveket, ott fog bennük gyönyörködni a jövőendő késő századok tudósa, nevetve a múlt nagy és rosszindulatú tévedésein.

S mind e sok limlomból semmit se lehet megmenteni a jövő számára.

*

S eljön még az idő, nem is sokára — a ma pedagógusai nem is hiszik —, amikor nem tanítanak latin nyelvet a középiskolákban hetenkint hat óra hosszat.

Erre a passzusra vonatkozólag az utolsó védelem az volt, hogy hát a latin nyelv — műveltségünk alapja lévén — szükséges az üdvösségre; és hogy milyen nagy gyönyör az édes szavú Virgilt meg a nyájas Ovidiust eredetiben olvasni.

Mind igaz. Igaz, hogy a latin nyelv műveltségünk alapja, igaz, hogy nagy gyönyörűség lehet klasszikusokat eredetiben olvasni, de szeretnénk látni egy nebulót, aki csakugyan megteszi ezt nyolcévi grammatika, szintaxis, raliák (mely szó alatt a mitológiai talányok megfejtése értendő), nagyszámú puskák elhasználása és körülbelül háromszáz latin dolgozat megírása után. Ilyen jó gyermek azonban sehol se található, bárhogyan keresztetik is. (Mert olvasni kell a jeles ifjúnak, akit keresünk, nem pedig szótárral és keserves fejtöréssel fordítani.) De erre se középiskolai tanár, se diák nem képes.

A magyar irodalomtörténet és a magyar nyelv tudománya a hallgatóval a grammatika, stilisztika, retorika, poétika tudományait és egy csomó írói életrajzot ismertet meg. Emellett legjobb esetben egy Shakespeare-drámát, néhány szemelvényt Jókai regényeiből, a magyar költők verseit, *Az ember tragédiáját*, amelyet az ifjúság a helybeli színházban megnéz, s a tanár méltat. Ki ne

felejtjük még Szigligeti drámáit sem, melyeket minden érettségiző tartalom szerint ismerni tartozik. Nézzük most, mit vár a jövő e tantárgytól, mely a latin nyelv helyét betöltené részben. Gyakorlati stílusfejlesztést mindjárt az első években, a művészetek történetét nagyjában, de pozitív tények alapján. Például tudni kell, hogy Rembrandt milyen időben élt, mivel haladt ővele az ecset és a rajzón művészete. Mit akart ez az ember és milyen egyéniség volt.

Világos, hogy ezt nem tudhatja más, mint aki általában tájékozódott a fény festőművészeti jelentőségéről és a nagy festők efféle törekvéseiről. Hogy pedig ezt megtaníthassuk, tudnunk kell tanítani, s akik tanulnak, azoknak szükségük van induktív képességre. Ezt a képességet azonban az új rendszer önként fejleszti, míg a régi, a mai egyenesen elnyomja.

Tudnia kell a nebulónak, hogy kik voltak Bach, Beethoven, Mozart, Erkel. De tudja is, mert hiszen zeneórán (hetenként négy) mindegyiket jól ismeri. De tudni kell nemcsak azt, hogy kicsoda Kisfaludy, hanem azt is, hogy miféle teremtések valának Byron, Leopardi, Musset, Dickens, Flaubert, Zola, Maupassant, Tolsztoj, ismerni kell Dosztojevskijt, Turgenyevet, Ibsent és Nietzsche-t, persze mindegyiket a maga idejében.

S végül szükséges, hogy a világirodalom történetén áttekintést nyerjen, persze természettudományi alapon, olyanféle gondolkodó módszerrel, ahogyan a történelmet kezdjük ma művelni.

A történelemben pedig majd általánosabb alapokra és magasabb látkörre teszünk szert. A tanulságait levonjuk, de nem kínlódunk e tanulságokért annyit, mint eddig. Véle együtt adódik elő a társadalomtudomány és politika is, s ezzel megnyertük a történelem magas művelésének formáját. Persze mindezt a megfelelő és természetes haladás sorrendjében.

Végre a természettudomány óriásit nyer kiterjedésben. Látottak után tanuljuk majd az állattant, növénytant, ásványtant, kémiát, fizikát.

Bemutatják nekünk a természet törvényeit s azoknak nagyszerűségét. Megtanuljuk, hogy hát miféle állat is az ember; megmutatja nekünk a tanár az agyvelőt, a szívet, a gyomrot, sőt — ó, rettenetes! — elbeszéli, hogy a kisbabákat nem a gólya szállítja.

A számtan professzora egészen világos dolgokat fog elmondani és úgy, hogy semmi se lesz, amit nem lehetne megérteni. A fizikában pedig tisztán áll majd előttünk, hogy hát mi is a röntgensugár és a sarkított fény (ha ugyan nem lehetetlen ez). A növénytanban érdekesnek fogjuk találni a zuzmók és penészgombák bonyolult felosztását, mert a tanárunk mind a zuzmót, mind a penészgombát megmutogatja nekünk.

Az se lesz titok, hogy miért áll a víz oxigénből és hidrogénből, valamint az sem, hogy a gyémánt és grafit hogy lehetnek ugyanazon anyagból, mint a faszén.

A rajzórák alatt a tanár úr nem adja fel, hogy a rajzlapra pepita mintázatú kockás ékítményeket pingáljunk tussal, kihúzótollassal és a ceruza nyomait óvatosan kiradírozva, hanem megtanítja a szék, a fák, a házak, a tárgyak és emberek lerajzolását. Megtanítja a szemünket vonalakban gondolni s a vonalakkal megkülönböztetni a rajzónnal.

Az V., VI., VII., VIII. osztályokban egyébiránt két nyelvet sajátítottunk el: a franciát és a németet, úgy, hogy olvasva, beszélve kényelmesen bánunk velük. Sőt kitűnően ejtjük ki a szavakat, mert magyarok vagyunk, s így ez nekünk könnyen megy.

Első gimnazista korunkig énekelünk és a kottát tanuljuk meg, azután pedig hegedülünk és zongorázunk. Mégpedig II. osztályos korunkig csak a hegedűt adják a kezünkbe, s azután lassanként a zongora mellett is otthonosakká válunk.

Végül pedig naponként az intézeti tornatanár vezetése mellett (aki különben dr. medicinae) egy órát tornázunk és játszunk télen-nyáron. Ez szükséges, bár a tantermeink jól szellőztetődnek és a padjaink kényelmesek, úgyhogy mindig friss levegőt szívunk és egyenesen

ülünk. (Tessék megnézni a mai padokat és a mai tantermet: konstruálják azokat, pedig orvosok dolga; építészek ezeket, akik a középületek tervezésével sohase foglalkoztak.)

A mai középiskolai rendszert tehát lejáratva az, hogy

1. olyant tanított, amit nem kellene;

2. útját vágta a természetes gondolkodásnak akkor, amidőn maszlagot adott a kisfiú eszének a vallást tanítva erkölcsstan helyett, dogmákkal tömve meg a fejét természettörvények helyett;

3. amikor a testtel nem törődött és annak művelődését nem tekintette egyenlő fontosságúnak a lélek művelődésével;

4. amikor cinkosává lett a fönnálló és korhadtt intézményeknek, tanítva az istenfélelmet, a dinasztikiák tiszteletét, s hirdetve megdőlt hazugságok igazságát;

5. amikor kihagyta a számításaiból a természetet, és a természettudományokat nem részesítette az őket megillető elsőbbségben.

6. amikor a múlt műveltségét rosszul és hosszasan ráerőszakolta a jövőre.

Ezek a vádpontok többé-kevésbé minden nemzet középiskolájára érvényesek; a magyarénak van egy külön óriási bűne is;

Mindig a legrosszabb, legképtelenebb példa után indult: az osztrák után, s ma is csak ott van, ahol ez tíz esztendő előtt. Ūristen! Az osztrák mögött tíz esztendővel!!!

Mindez persze a múlt hibája, mellyel a gyorsan haladó és haladni akaró jövő rövidesen végezni fog.

És elrendeli a csődöt; kimondja az ítéletet, s az emberiség esze megszólal: Ezek az ócska rongyok elárvereztetnek. Vegyétek meg, emberek, és csodálkozzatok a régiek ostobaságán.

Szól a dob...

1905

Nem haragszom Van der Hoschke úrra, nem gyűlölöm azért, hogy Petőfit — az ötven éve halott dicsőségkoszorúzott szellemet — kiütötte a nyeregből a maga 30 éves élő és meglehetősen ismeretlen fiatalságával, nem vetem szemére azt sem, hogy — amint mondják — alakja Krafft-Ebing tollára volna méltó; mint ahogy nem szabad haragudni senkire, aki közszokás és a biológia közönségesebb értelemben vett szabályain túlteszi magát, akinek az idegei, az agyveleje más, mint a miénk, aki másképpen gondolkodik, s akinek más az a szemüvege, melyen a világ dolgait nézi, akinek az élete különösségek halmazából áll, s akinek természete: a perverzitás. — A jó idegrendszerű, rendes erkölcsű és kitűnő emésztéssel bíró emberiség azonban mást szól, és teljes gyűlölettel fordul az ő rendes életének a megbontói ellen, s legyen a bűnös ünnepelet ősz hajú művész asszony — tehát rendkívüli nő, akit az élet rendes szabályai nem kötelezhetnek —, legyen köztisztületben álló államférfiú, legyen a szelleme eredetisége és nagy tehetősége miatt csodált költő, kimondja rá a maga együgyű szentenciáját, és ordítva követeli a megbüntetését azoknak, akik a természettörvények szűk határaiból kiléptek, s más utakon jártak, melyek talán magasabbra vezetnek.

Az emberiség, mikor így gondolkodik, tulajdonképp mintegy elfeledi, hogy az ő egész származása a természetnek egy véletlen perverz gondolata; az ő kultúrája, mellyel a haladás nevében a fajt a szellemi tökéletesedés felé viszi — nem más, mint perverzitás. Perverzitás a mi túlnyomóan kifejlődött agyvelőnk, érzelmi vilá-

gunk bonyolult működései, perverzitás a képzelőerőnek nevezett tulajdonságunk, perverz lények vagyunk mi magunk, kik otthagytuk egyszer a természetet, hogy azután csak sóhajtozzunk utána, de soha vissza ne térjünk. Mert nem lehet. — Kimutatható, hogy a fantázia maga perverzitás, agyvelőképződési rendellenesség, melynek a fiziológiai életre vonatkoztatva hátrányai vannak, s mégis... ez az alapja az emberiség minden haladásának, ez az a szegescipő, mellyel a hegyen fölkapaszkodunk, csodacipő nélkül visszagurulnánk a sötét rengetegegbe, ahonnan kimásztunk. Perverz volt Noé, aki a bor mámorát fölfedezte, mert a méreg — az először mindenkinek rossz ízű méreg fantasztikus gyönyöreit ismertette meg.

Nem kell sokat bizonyítanom, hogy a perverzitás mennyire emberi tulajdonság, ha rámutatok a művelt görög életre, mely a legnagyobb szellemi kincseinket alkotta, s melynek mitológiája, társadalmi élete (Platón, Szókratész, Alkibiadész), költészete (pl. csak Szapphó) tele van perverzításokkal, rendellenes, izgató, érdekes és érthetetlen viszonyokkal; felséges, de természetellenes — nem állati, de emberi — meztelenségekkel. Aki ilyenkor obskúrus módon köp, és csak undort mutat, annak a gyomra nem finom gyomor, s morálja hazug morál. Az emberi gyomornak ti. kell hogy minden jól ízljen, ami emberi (azaz, ami fajunk különleges természetbeni helyzetével megegyezik s ennek megfelel), s minden morális legyen, ami haladást, az emberi nem főmorálját szolgálja. Márpedig minékünk, embereknek, akik nagy garral a természet gyermekeinek valljuk magunkat, a természet már csak mostohaanyánk; ő szült, de ki is tagadott bennünket, mert otthagytuk. A mi édesanyánk a kultúra, a mi ringató bölcsőnk a fantáziánk, a mi morálunk a perverzitás, s ezért vagyunk mi abnormis fajta. Érezzük azonban ösztönszerűleg, hogy ezen az úton, melyen föltartóztathatatlanul haladunk előre, a természettől, a mi szülőanyánktól mindjobban távolodunk is. És azok számára, akik ezen a haladó

úton, talán kerülő mellékösvényeken nagyon előresiettek, fenyegető szavunkat és megvető ítéletünket utalványozzuk.

Tulajdonépp igazunk volna az élet egyszerű biológiai törvényeinek szempontjából, de minékünk, akik ezeket a törvényeket csak így-úgy respektáljuk, nem szabadna ugyane törvények nevében is szigorú ítéleteket hozni. Krafft-Ebing alakjai bármily utálatosak is a laikus előtt, az orvos számára csak érdekesek. S akik az egészséget tekintik az esztétika legáltalánosabb törvényének, odamondhatjuk, hogy a betegség maga is az élet produktuma, hogy a természet a bacilusokat szükségességi szándékból teremti.

Van der Hoschke úr, ha nem is nagy ember, de mindeenesetre ember. Aki őt azzal vádolja, hogy közönséges, gaz, annak sejtelve sincs arról, hogy miként kell megítélni a dolgokat. Aki azonban azt mondaná, hogy ez a fiatalember érdekes, különleges, valószínűleg abnormis fantáziájú ember, annak igaza van. Abnormis fantázia! De hát a fantázia maga se normális tulajdonság s egyik emberben ilyen a fejlődése, a másíkar olyan; Petőfi — Van der Hoschke. Mind a kettő rendkívüli ember; az egyik is, a másik is abnormis.

Hogy a Hoschke úr abnormitásai kevésbé közérdekűek, s a nagyszerűség minden közönséges ismertetőjele nélkül szűkölködnek, az egészen másodrendű dolog.

Azért hagyjuk — felebarátaim! — békén az öreg Krafft-Ebinget, ne prédikáljunk a természetességről, érezve magunkban az egészséges idegrendszert, a jó gyomrot s a közönséges normális fantáziát, mely bajt sohase okoz nekünk. Inkább igyekezzük megtalálni azt az igazságot, hogy Van der Hoschke úrnak is joga van élni s joga van szeretni mindaddig, amíg az együgyű törvényekbe be nem ütközik.

Az eset érdekes. — Tele van a késői erőszakos virágzás zűrzavaros diszsonanciájával, színtelen valőrökben tomboló artisztikummal, penész és kölnivíz öreg illatával, zöld színű, égető holdfénnel és apoplexiás

félhalottak foszforeszkáló hajával. De hát ez is szép és művészi.

Ahogy mi látjuk a dolgot, undorító semmi sincs benne, csak: rendkívüli, s aki ezt csúnyának és gonosznak tartja, hasonlít ahhoz az ausztrálnégerhez, aki az európai ember fehér arcát meglátva, így kiáltott föl:

— Milyen förtelmes, ez maga az ördög!

Ilyen ostoba filozófia, amit a köztársadalom Van der Hoschke ügyéről alkot.

1905

A HITTANTANÍTÁSRÓL

Magyarországban, a könnyelmű és rosszhiszemű hátramaradottság hazájában, senki sem csodálkozik azon, hogy egy szépirodalmi folyóirat egy ilyen című tanulmányt közöl: *Az egységes hittani tanterv*. Ez a folyóirat a Bácsországból. Idő: XX. század. Akik azt mondják, hogy: „Nos és mit akarok, hiszen ezt az elfogultságban is tiszteletre méltó, de érdektelen pedagógiai tanulmányt a kutya se olvassa és mi okom van rá, hogy belekössék?“, azoknak azt felelem, hogy az a tény maga, hogy ez az írás nyomtatásban megjelent, igen, hogy szó is lehet arról, hogy ilyen írás megjelenjék — ez a mi hátramaradottságunk. E sorok írója nem vallás ellen, hanem bármilyen deizmus ellen beszél.

Burke fölfedezte a radiobot, életet állított elő, a tudomány az ismeretek kincsesbányájába újabb és újabb tátongó tárnákat fúr... és mi megengedjük, hogy valaki a hittan tanításáról, vagy ami pokoli gúny: e tanítás *reformjáról* értekezzen. Megengedjük azt, hogy egy ócska rozsdavájt alkotmányt támasztgassanak, tisztogassanak, holott egy percig se szabadna megtérni és le kéne rombolni, mert a butaság és szűklátókörűség béklyóiba veri ama élő szervezetet: a tanulóifjúságot, mely ez idő szerint még ennek a kiszolgált, vén alkotmánynak összeroncsolt, kivénhedt, kukacos oszlopain fejlődik és él. Vigyázzatok! Óriási baj fenyegeti ezt a drága élő szervezetet. Nem fáj ez a baj senkinek másnak, csak Magyarországnak, mely jelenleg tétlenül kénytelen nézni a nagy veszélyt egy másik *nagyobb veszély* miatt.

Egész bátran, természetesen és igazságosan Ausztriát

okoljuk. Ha ő nem köti meg a mi haladó kocsink kerekét, ma Magyarország már büszkén hirdeti a kultúra legnemesebb eszméit, azzal a kultúrországához illő cselekedettel, hogy a *hittantanítást az összes iskolákban be- szünteti*. Vége! Lerombolni a féregrágott penészes oszlopokat!... S ezek az oszlopok még állanak! Állanak! Akinek nincs gyermeke, s nem volt gyermeke, csak az nem tudja, micsoda ez...

Néhány gyakorlati példát. A kisfiúnak már a második-harmadik osztályban gyónni kell. Akár akar, akár nem. S ha az apja — felvilágosult ember létére — nem engedi, kiteszik a fiúcska szűrét az iskolából. Az első elemista hatéves fiúnak minden vasárnap és ünnepnapon misét kell hallgatni. Ott állani, térdelni, állani, térdelni, ahogy a tisztelendő úr parancsolja. Istentisztelet ez? Nem! Sohase bocsátom meg annak a vallásnak, melynek papja keresztelt, hogy az isten házában mondatta ki velem először ezt a szót: Unom magam. Sohase bocsátja meg érző és gondolkodó ember, hogy az agyvelejét hülyeségekkel tömték tele, hogy a fiatal idegrendszerét és képzelőtehetségét a szent borzalmakkal és a túlvilágról szóló könyörtelen, undorítóan embertelen és természetellenes eszmékkal megmérgezték. Ez a mérreg ideig-óráig, de néha egész életre is vallásbolonddá teszi a gyerekeket. Hány nehéz, félig álmatlan éjszakát köszönhetünk mi szegény, könnyű álmú gyerekek az ördög, a pokol rikító groteszk gondolatainak. Emlékezzünk csak vissza! S milyen nehéz volt a szabadulás e természetet, emberi gondolkodást megszegyenítő eszméktől. De amikor megszabadultunk tőlünk, nem volt elég. Gyónni, templomba járni tovább a gimnáziumban is csak kellett, sőt az úgynevezett kongregációkba való beiratkozás nagyon javaltatott, mely egyesületek tudvalevőleg Szűz Mária tiszteletét tüzték ki a szombat délutánok imádkozással való elfecsérelésének szent céljából. Aki nem ment templomba, azzal szigorúan bántak el. Emellett a „szent beszédek” a legképtelenebb istentisztelet képét szolgáltatták. Az ifjúság, melynek a

feje lágya benőtt, s valamennyire gondolkodni is tanult — a jó öreg Büchnertől —, minden módon tiltakozott a beszédek hosszúra való nyújtása ellen. Szökni nem engedték, hát hápogott, csiripelt, tüsskölt, kukorékolt, s a szent beszédek végén kórusban imádkozott „tized” (tíz miatyánk — tíz üdvözlégy — egymás után. Becsületemre!) éppen nem keltette a szeráfok korának illúzióját, hanem inkább a szamarak hangversenyéhez volt hasonló. Mindenki tudja ezt, aki középiskolába járt. Mindenki emlékezik, hogy a misét sohasem hallgatta „becsületesen” (amint a katekizmus előírja), hogy sohasem gyónt s áldozott örömmel, s hogy sohase hallgatta szívesen a szent beszédek ígét. *A magyar ifjúság megérett arra, hogy a hittant az iskolából végleg kiirtsák. E tárgy nevetséges kényszerzubbony a természetes elmén, a friss, egészséges agyvelőn, melyet nem egy esetben már beteggé, a kényszerzubbonyra méltóvá tett.*

Egy ilyen eset elég ok lenne már a hittan eltörlésére. De hány esetet tudunk! Beszélnek erről a tébolydák iszonyatos kórtermei.

„De hát vallás csak kell!” — mondják azok az emberek, akiket telt gyomor, alacsony gondolkodásmód és a körülményekkel való abszolút megalkuvás jellemez. Ez a tömegember. Az ő ügye az, amiről itt írunk, s így meg kell adni rá neki a feleletet. *Hittan helyett erkölcsstant kell tanítani.* Az erkölcs nem valami állandó: változik. Megfelel a kornak, s így semmiképp se jó elmentébe a józan ésszel, az emberi törvényekkel.

Középkorban középkori etikát tanítsunk! De a XX. században ibseni és nietzschei elveket kell adni a jövőendő férfiakkal. Önök összecsapják a kezeiket. Nos tudják meg, hogy Mózes, Krisztus, Mohamed voltak az óvilág Netzschéi és Ibsenei. Nekik is kevés követőjük volt, de a követők száma éppúgy rohamosan szaporodott, mint ezen elmeóriásoké, s munkájuk, hivatásuk is — lényegében — ugyanaz vala.

Most a megváltásunkat tőlük várjuk.

Ők Krisztus tanítványai, de nem a kereszténységé és

a szentírásé. Az állami életben pedig *Krisztus* marad a mi tanítónk továbbra is, de nem úgy ám, amint az ő elveit a katolicizmus adja nekünk, hanem amint *Tolsztoj* kiáltja azokat világgá. Az idők ellen nem lehet harcolni. Tudja ezt egyenként minden okos pap, de együtt nem szabad elismerniök; hogysisne, mi lesz akkor a hatalommal, a vagyonnal, az ő mindennapi kenyereikkel!?

S amikor a deizmus és katolicizmus megfizetett hivatalnoki sáncaik mögül orvtámadásokban és nyílt harcokban a saját igazukat védik, semmi természetelleneset nem cselekszenek.

De minékünk is természetes módon kell cselekednünk. Védeni a magunk *igazát!* S ezé az igazságé a győzelem, mert ez az igazság most született meg az idők méhéből. Az a másik pedig már régen meghalt, és csak bebalzsamozott, összetöpörödött múmiáját mutogatják még. Kicsoda hiszi el, hogy él e múmia, ha megismeri az újat, az élőt? Arra kell minden erőnket fordítani, hogy az egész világ megismerje.

Akkor lesznek nálunk is olyan könyvek, mint a francia elemi iskolában. Nyissunk ki csak egy ilyen könyvet. 22. lecke. *Szeretni és tisztelni kell a nagy embereket.*

„Mindenkinek közülünk joga van, hogy legyen valása, vagy hogy ne legyen. Mindenkinek közülünk joga van imádni az Istent vagy azt hinni, hogy Isten nincs. *De mindnyájunknak tisztelni és szeretni kell a nagy embereket,* vagyis azokat, akik lángelméjükkel, munkájukkal és erényeikkel az emberiséget boldoggá tették...” Ezután következik a megmagyarázása annak, hogy micsoda is a nagyság, s kik a nagy emberek. Irigylésre méltó egy társadalom, ugye? S bárki előtt világos lehet, hogy az ilyennek egészen másképpen kell fejlődnie, mint a miénknek, mely az iskolában ellenkezőleg ezt tanulja:

„... Az Istenben hinnünk kell, mert aki nem hisz, elkárhozik... S a pokolban kénköves lángokban örökké

ég. (Mindig?) Igen, még a feltámadás után is: örökkön örökké! Aki pedig hisz Istenben, s megtartja az ő parancsait, az a mennyországba jut, ahol örök boldogság lesz osztályrésze.”

Biz ez szomorú olvasmány, mert a levét mi isszuk meg az ilyen hülyeségnek. A mi szociális testünket mérgezik meg ezek az ostobaságok. De föl kell ébrednünk. A kultúra beadta az ellenmérget. Sietni kell, hogy jól és gyorsan hasson. Mert ha az ellenmérget nem segít, akkor jő a halál. A társadalomban azonban nincsen halál, mert az tele van folytonos életképességgel.

Magyarországon hiányzott eddig az az érett kulturális felfogás (mint Jászi Oszkár, a kiváló tudós gondolkodó írja), mely egy *Anatole France*-ot, egy *Pasteurt* összehasonlíthatatlan magaslatra helyezne bármely miniszterrel szemben. Idők jele (hála érte a szürke minisztériumnak), hogy ez a felfogás is kezd már megérni nálunk. A többi is megjő. De a legfontosabb a hittantánítás végleges eltörlése, és ez sem késhet már soká. Miért nem?

Mert ha kisüt a nap és olvad a hó, langyos szelek fúznak, akkor tavasz van. S ha elérkezett a tavasz, akkor a mély földben elvetett mag energiája erőteljes csírázássá alakul. Ha pedig ez nem tetszik nekünk, emelhetünk kőhalmot a csírázó mag fölé, mégis megnő, szétrombolja a kőhalmot és — él.

Ez a természet törvénye, ó, írástudók, farizeusok (és papok)!

Értsétek meg, felebarátaim, az ő hatalmas szavát...

1905

MÉG EGYSZER — ÉS UTOLJÁRA — A HITTANTANÍTÁSRÓL

A hittantanításról és nem a vallásról! Ez utóbbiról ugyanis nem vitatkozom.

*

Egy kitűnő gondolat jött kapóra — és most olvasom —, mellyel a célokat megmagyarázhatom, mert félreértettek. A gondolat Nietzsche és így szól:

„Ha azelőtt a himlő tette próbára a test erejét és épségét és azon embereket, akik a próbát nem állták ki, megölte, úgy ma bizonyára a vallási fertőzés szolgálhat próbájául a szellem erejének és épségének. Vagy győzedelmeskedik fölötte az ember, vagy szellemileg tönkremegy.”

Nos, mi azt mondjuk, hogy ennek a vallási infekciónak nem szabad kitenni az ifjúságot. Nem szabad, mert 50%-nál több nem állja ki a próbát. Két kirohanásomnak tisztán ez volt a tárgya.

*

A szabadgondolkodás követeli, hogy a vallás degradáltassék le államilag engedélyezett orvosi rangjából azzá, ami — kuruzslóvá. A gyógyítást ne tiltsuk meg neki. Aki akar, akinek nincsen jó dolga, menjen hozzá metafizikai lélekorvosságért (mert a vallást ma csak a tömeg számára készült nagyon gyenge gondolkodási lábakon álló metafizikai filozófiának szabad tekinteni), de mellette működhessenek más metafizikai konyhák is — ha az ember már nem tud megélni az efféle táplálék

nélkül —, teszem olyan előkelő cégek, mint Hegelé, Spinozáé, Kanté, Schopenhaueré, amelyeknek eledele jóval különb főzet. Vagy pedig a Spencéré és Du Bois-Reymondé, akik röviden kimondották — s ez a ma metafizikája —, hogy azok a dolgok az elme számára megismerhetetlenek és az egészséges eszű ember ne törődjék velük. „Ignorabimus”. Azaz sohase fogunk azokról biztosat tudni. Soha.

*

Legyen a vallás — a sok között — egy metafizikai iskola, s árulja a maga cukrosvíz-metafizikáját (a templomban) a Du Bois-Reymondék erős vackorborával szemben. Árulja, *de állami pátenst* nélkül, árulja úgy, hogy *ne legyen kötelező* belőle mindenkinek inni.

(Márpedig most kötelező, mert nálunk a törvények szerint mindenki tartozik deista vallásban nevelődni. S a deista vallások — mihelyt deisták — egyformák: cukrosvíz-metafizikánál egyebet egyik se szállít. Csak egyiknek más az utóíze, mint a másiké.)

*

Hej, de ez az állami pátenst a bökkenő.

„Mindenkinek igyon a cukros vízből bőven — mondja az állam —, ez hasznos!”

Hogy miért?

Egyszerű a magyarázat! A vallási metafizikák mákonya az uralkodó érdekcsoportok — királyok, választó fejedelmek — telepítvénye. S e növénynek igen előkelő szerepe jut a népek elbutításában. Teszem azt, gondoskodik arról, hogy a tömegek eszébe ne jusson ilyen gondolat: „Micsoda igen furcsa dolog is az, hogy egyes emberek kedvéért milliók adják a vérüket és pénzüket.”

Erre volt jó a cukrosvíz-metafizika, s úgy lett belőle

állami intézmény akkor is, amikor már szociális szerepe réges-régen befejeződött.

Csakhogly akkor elvesztette lába alól a fiziológiai talajt.

*

De most jő a fő kérdés!

Ki meri állítani, hogy a gyermekeknek kell *metafizika*? Az érzéki világot sem ismeri még és már egy ködös, érzék fölötti birodalom nehéz és kábító képzetével terhelik meg fantáziájának ifjú és gyenge csikóhátát. Ez a bűn!

Ki volt az a természetben erőszakot tevő gazember, aki először kitalálta, hogy a *gyermeknek* metafizika kell?

*

Ez ősbűn, s ha harcolunk ellene minden erőnkből s kétségbeesett küzdelemmel, senki se csodálkozhatik rajta, amikor a küzdelemben dühös, elkeseredett szavak szaladnak ki a torkunkból!

*

És az ellenséggel nem alkudozunk, s nincsen szó közöttünk türelemről és lojalitásról. A harc elkeseredett és késhegyig menő. Ő is így küzd ellenünk. De a győzelem a miénk. Minek alkudozzunk tehát?

*

Van metafizika, melyben nincsen szó úristenről és legfőbb lényről, van, amelyikben igen.

Hogy a tudományos kutatások ellentmondanak az egyiknek, az — bár letagadható, mégis — tény. Az is tény, hogy a vallásnak remegnie kell a tudományos fel-

fedezéstől. Az is tény, hogy az energia és az anyag megmaradása elveinek felfedezése az úristent hívő metafizikai konyhák vendégeit nagyban megcsappantotta.

Mindezt nem hisszük, hanem tudjuk.

*

Lehet, hogy vannak, akiknek a cukrovíz-metafizika isteni ital, akik számára az őshazugságok hamisított aranya óriási értéket képvisel. De minekünk, akik undorodunk a cukros víztől, s nem tudunk boldogulni a hamis pénzzel, egy csepp lelkiismeret-furdalást sem okoz, hogy meg is mondjuk azt, amit ezekről tartunk. Nem, még akkor sem, ha bizonyos, talán — nagyszámú lelkek — legszentebb érzelmeiben gázolunk meggyőződésünk kérges csizmáival.

*

Az ellen pedig, hogy a cukrovíz-metafizika vendég-lőjében árusítsák a morál italát is, egyenesen tiltakozunk. Mi köze a metafizikának a szociálfiziológiához? Mi köze a túlvilági életnek a reálishoz?

Az igaz, hogy a vallások jónak látták az ómetafizikájukat etikával kibővíteni. Az is tény, hogy etika nélkül egyik se élhetett volna meg. De letagadhatatlan, hogy a vallási etikák csak annyiban vannak érvényben, amennyiben a természetnek, az életnek a világegyetemszerte uralkodó szükségességnek etikáját sikerült magukévá tenni. Ki meri állítani, hogy valamilyen deista vallás etikája teljesen érvényben van valahol? Ezt az élet adja nekünk. A morált tőle tanuljuk. Nem az ég adja azt nekünk. Nem a bibliából szűrődött le, hanem igenis a társadalom ambiáns fiziológiai viszonyaiból. (Tanúim rá igen előkelő emberek: Taine, Macaulay, Carlyle.) Az etikája kedvéért nem fogunk tehát kegyelmezni egy rossz metafizikának sem.

A mai társadalomnak éppúgy semmi köze az első

század krisztusi etikájához, mint a középkorinak a Nietzschejéhez és Tolsztojéhoz. (Ezt tudom, bár nem egészen bizonyos, hogy egy lapot is olvastam az ő írásaikból.) Azt a jogot is merészkedem magamnak venni — bár távol állok, hogy a „kisujjamban legyen mind a kettőnek a tudománya” —, hogy egy kalap alá sorozzam őket, mert vallom, hogy az ő gondolataikból fog kifejlődni a jövő etikája. Azt is állítom, hogy mind a kettőnek a morálja az anarchizmus jegyében született.*

*

Végül marad a formakérdés.

Hogy egy szépirodalmi lapban támadtam meg azt a borzasztó ősbűnünket, mely abban áll, hogy a kisgyerekek metafizikát — s még hozzá rosszat — adunk be akkor, amikor arra szüksége nincsen, s hogy ez hiba-e vagy nem, erre felelni nem az én dolgom, hanem a szerkesztőé.

Ő bizonyosan azt találta, hogy amit gondoltam, azt irodalmi formában és világosan írtam meg, mert közölte az írásomat. Nyilván az okfejtésem ellen se volt kifogása, mert oda írta volna, hogy nem ért egyet velem.

Ami végre engem illet — bocsánat, hogy az ügyet ilyen körülményesen intézem el —, meggyőződésemm, hogy az eszmék acélpengéjével, melyek nem tőlem származnak, de amelyeknek fegyverével én is küzdök, s *melyeket az idők méhe ellenállhatatlan erővel dobott ki magából a szabadgondolkodás számára*, az ellenséget saját várában kell megtámadni. Azaz mindenütt, ahol lehet.

* Véletlenül épp e pillanatban vettem kézhez egy egészen új magyar könyvet, mely Tolsztojjal foglalkozik. Írója ezt mondja: „A nagy orosz író tanáiban sok rokonvonást találunk Rousseau, Schopenhauer, Nietzsche és a buddhista tanokkal, eszmékkel.” (Kozári: Essayek. 64. 1.) Ugyanezt a véleményt kész vagyok még egy csomó német munkában is kimutatni. (Csáth Géza jegyzete.)

A szabadgondolkodás Magyarországon egyesületet alakított, és táborába már ezrek sorakoznak.

Lépjünk be a hadseregébe erős, de győzelmes harcra.
Ostromoljuk meg az őshazugságok sziklavárát!

És romboljuk porrá!

1905

ADATOK A JÖVŐ KÜZDELMEINEK ÉLETTANÁHOZ

Ezek az adatok inkább kórtani adatok. De a történelemben, politikában nem beszélünk betegségről. A rothadás, az újjászületés, a tehetetlenség egyaránt fiziológiai jelenségek. A halál maga is az. Ám ezzel senkit se lehet megvigasztalni, aki — inkább — csak élni akar. Pedig meg kell látni pontosan és részletesen, hogy micsoda kóros szálakból szövődik a jövő szövete. Hogy ennek mi lehet az eredménye, hogy ez a veszedelem felé való lépkedés, s hogy ebből micsoda nemzeti betegség lesz, mindezek előidézésére és titkolására az új kormány való. S ebben hasonló ahhoz a rablóhoz, aki kloroformos szivacsot szorít az áldozat képéhez, hogy azután kényelmesen, egy szűrással megölje.

*

De nem szabad a dolgot ennyire komolyan venni. A kloroformos rabló csak belletrisztikai fogás, ellenben az igazság az, hogy a háttért egy nem is egészen kifogástalan úriember foglalja el: Tisza István. Egy többszörsően fölsült miniszterelnök. Kormányellenes vezércikkíró. Kaszinói tag. Mindenekelőtt egy olyan ember, akinek az esze apró és kicsinyes fogásokban merül ki. Akinek az államférfiúi tudománya erőszakos választásokon, hivatali terrorizmuson, gyenge és arrogáns szónoklatokon túl egyáltalán nem terjed. Szóval egy más körülmények között egészen jelentéktelen férfiú. De most ő a helyzet kulcsa. Vigyázzunk, ebből valami nagy baj lehet! S ha nem lesz, nem rajta múlik. Ő ma a legrosszabb hizsemű ember.

*

Méray Horváth világított rá tavaly erre az emberre az ő csodálatos és zseniális látásának reflektorával. Akkor kimutatta, hogy tulajdonképpen mint miniszterelnök nem sok bajt csinálhat nekünk ez az ember. Mert nem sokat tud. Afféle megyei politikus. Az országos dolgokban teljességgel ügyetlen, kicsinyes.

Teljesen igaza volt. Januárban a választásokat úgy akarta megcsinálni, mint valami megyei restaurációt szokás. Most újra alispáni modorban dolgozik... a háttérben. A háttérben, és ez a baj. Hiába, belátta, hogy a színpadon nem boldogul. A színpalak közé vonul tehát. Ír. Sugdos. Siet fűhöz-fához. Majd kidugja az arcát egy percre a színpadra, művészies pózba emelve a karját. És a másik, a kulisszák mögött levő kezével felállítja az általános választói jog csapdáját.

... És mi a nézőtérről halljuk, amint a csapda lecsapódik.

*

De mi tudjuk, hogy a csapdát a Tisza bal keze állította föl, s ez a tény maga egyelőre jókedvűvé tesz. Ebből a megyei furfangból megint valami országos öröm, valami erőszakos és gyors fejlődésbeli ugrás lesz. De jó lesz félni is. Az ilyeneknek esetleg nagyon megadjuk az árát.

Ezzel a Tiszával még sok dolgunk lehet. Őfelsége, aki meg tudja válogatni az embereit, szereti.

*

A kedves Tisza helyreüti a választásokat. Csinálunk egy újat. Vége lesz mindennek, és befogják a szájukat megint a magyarok, hogy csak béke legyen és el ne vegyék, amijük van. A kedves magyarok be fogják látni, hogy jobb csendben lenni egy Széll Kálmán alatt, mint csendben lenni egy Bach alatt.

Ezt egyszer be fogja látni ezen nehéz fejű nép!

*

Míg Fejérváry (Tiszáék) a felség békés és rendre irányuló intencióit igyekeznek végrehajtani őrmesteres és alispános modorban nagyszámú elégedetlen emberrel, sok-sok kétes egzisztenciával (...) és egy hadseregnyi elbolondított és lépre csalt szocialistával, a nemzetiségekkel, a hivatalnokokkal, szimpla gazemberekkel, addig Kossuth és Apponyi helyzetét egy igen rövid időre borzalmasan nehézé teszik. E két legnagyobb stílű politikus vállán nyugszik most a jövő sarkpontja. És most lássuk, milyen lesz a sarkfordulás.

Ha az általános választói jog stiklije eldől, a jövő képe előttünk áll egy varázsütésre. Tehát csak ez a kérdés. De mi lesz vele?

Nézzük a dolgot így:

Az országgyűlésen leszavazták a javaslatot. A szocialisták dühöngenek. A kormány lázít. Fűt-fát ígér. Új választás.

És ott vagyunk, ahol valánk. A magyar miniszterelnöki székbe pedig beül egy Széll Kálmán-stílű ember és léssen alkotmányosság. És léssen csönd.

*

Szomorú perspektíva. És ez a perspektíva ugyanez háromszáz esztendő óta. Hogy megváltozzék, ahhoz az eddig számba vett tényezőkn kívül az isteni nagy véletlen kell. De ki tud ezzel számolni!?

Ez túlesik a politikai matematika határain.

1905

BUDAPESTI LEVÉL

(A HÁZ UTOLSÓ ÜLÉSÉRŐL)

Nemigen jártam még országgyűlést nézni; a politikának szürke napi munkája bármilyen áldásos és nagy-szerű, éppen úgy nem érdekel, mint az a kérdés, hogy az asztalosom hogyan készíti a ragasztóenyvét. De ami a politikában isteni színjáték, ami harsogó szenvedély és erő, azért lelkesedem és érdeklődöm!

Ne gondolják, kérem, mindjárt, hogy egészen ostoba-ságban leledzik ez a szerénytelenül (első személyben) elmondott kijelentés.

Azt hiszem ugyanis, hogy mindaz a munka, energia, törekvés és gondolat, amely ennek a nemzeti alkotmánykohónak a bensejében föl és forrong, az ilyen szenvedélyes, sokszor színpadias — de mindamellett mélyen igaz pillanatokban (a nyitott kohóajtón keresztül) kitűnően látható.

Ez a folyamatunk, amelynek időközönként megújuló fázisai mind sűrűbben és sűrűbben ismétlődnek: egy gyönyörű erjedés. Egy hatalmas, kíméletlen természet-törvények szerint növekvő energia, amelynek eruptív nyilvánulásait lélegzetfojtó gyönyörűséggel szemléli a látó. Nem a hívő; a látó, aki világosan látja, mert lát-nia kell a történendők végét és célját.

Tehát látja a természettörvények biztos diadalát.

Tehát látja az igazság győzelmét.

Ahogy a kohóajtó régebbi kinyílásaira gondol az ember, egy folyton megújuló, de erőben és jelentőségben folyton növekvő kép köti le a figyelmét. -

Lát először egy furcsa, de jelentőségében folyton veszítő elemet, mely hátráltatja a folyamatok természetes lefolyását. Ez az elem nem tudjuk, hogyan került

a kohóba, a neve: dinasztia vagy micsoda. Ennek az elemnek a színpadi személyesítői — amint a kohó ajtaja ki-kinyílik: jól lehet látni: I. Ferdinánd, II. Ferdinánd, I. Lipót, Rudolf József, II. Lipót, Ferenc József és újra Ferenc József.

Azután látunk egy másik ellentétes energiát, egy forrongó, életerős, hatalmas erejű anyagot, amely folyton izzik, szaporodik. Ezt képviselik Török Bálint, Bethlen Gábor, Bocskay István, Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, Kossuth Ferenc, Apponyi Albert gróf és Andrássy Gyula gróf.

Egyformán nemes nagy nevek mind, de jelentőségben különböznek.

A mának férfiai fogják eldönteni a küzdelmet, a monarchia kohójának küzdő elemei között.

A közeljövőé az erjedés befejezése — amint a kémiai jelenségek elárulják —, a közeljövőé az az ünnep: amely lesz még egyszer!...

1905

ISADORA* DUNCAN ÉS A BERLINI SPÍSZBÜRGEREK

Tegnap hozták a lapok, hogy Isadora Duncannak, a táncművészet egyik legkiválóbb képviselőjének a berlini rendőrség megtiltotta, hogy a tánciskolába járó ballerinajelölteket, akik 10—18 éves kislányok, felléptesse; vagy ha ezt teszi, olyan ruhába kell őket öltöztetni, mely a közerkölcsiséget nem sérti.

Tudni kell ugyanis, hogy eddig a leányzók nem a berlini rendőrség, hanem a tanítójuk, Duncan kisasszony ízlése szerint öltöztek. Duncan kisasszony pedig, akinél szebben senki se táncolt ezen a világon, s aki ennek okáért valószínűleg szakember a dologban, nos igen, Duncan kisasszony úgy gondolkodik, hogy a tánc mint művészet a test művészete, melyben a főszerep az izmoknak, a húsnak jut.

Az izmok elrendeződésének bája, egészséges szépsége az, ami a női testben a mozgások nagyszerű begyakorlottságával és kivitelével teszi azt, amit táncművészetnek nevezünk. Társa a zene. A kettő együtt valami pazarul emberi, művészi élvezetet szolgáltat. Pazarul emberi! Különlegesen emberi! — mondom, és meg is okolom, hogy miért. A festészet, az irodalom, a szobrászat a természetet utánozza — az alapja tehát mind a háromnak kívülünk fekszik. A tánc, a zene — ezek egészen belőlünk kiinduló kedvtelések, melyeket magunk találtunk ki, melyeknek keletkezési motívumai csak az emberi idegrendszerben keresendők.

Mi indíthatta az első embert arra, hogy örömeiben és bánatában táncoljon, hogy ünnepein és gyászán éne-

* Az újságban Izádaura olvasható. (A szerk. megj.)

keljen? Nem tudjuk! De a zene és tánc — a művészire való törekvés hangokban és mozdulatokban s az ezekben való gyönyörködés — szorosan összeforrt a mi természetünkkel.

Régi dolog, hogy a rövidlátás, az ostobaság nem számol ezekkel az emberi dolgokkal. De hogy ez Berlinben történik, az nem véletlen. A német császár városában, az erkölcsös és hithű Vilmoséban, aki tisztán látó észszel és görcsös szívóssággal érzi, hogy az uralma — mint minden királyé — azokon gyökeredzik, miket a népek vallásossága, közerkölcs, középszerű művészet és hasonló alcímek alatt a konzervativizmus szóban lehet összefoglalni.

Megtiltották Duncan kisasszonynak, hogy a saját lelke szerint való emberi művészetet izzön: megtiltották, hogy amikor az izom és a hús az ő művészi anyaga, izommal és hússal dolgozzon.

Ezzel agyonütötte a berlini spíszbürgerizmus Duncan táncművészetét; azaz agyonütötte volna, ha lehetne.

Igen előkelő nevek tiltakoztak ugyanis a rendőrség kicsinyes közerkölcsi szempontjai ellen.

Többek között Wagner Cosima asszony, a nagy Richard felesége, egy kitűnő modern szobrász, sok esztétikus.

Ez természetes, hiszen csak az olyan táncöltöny az erkölcstelen, mely a női test bájait úgy takarja el, hogy többet sejtet, mint láttat, mely tehát szexuális ingereket vált ki elsősorban.

Ki mondhat ilyet Duncan öltözékeiről? Azokban a test egyetlen vonala sem marad rejtett. Nála a mozgások minden részlete elejétől végig követhetők. S ha ez mellékesen szexuális ingereket vált ki a beteg idegrendszerüekből, ki tehet arról? Az egészséges ember csak művészi gyönyörűséget fog élvezni.

S hogy a művészet iránt eltompult, sörrel táplált rendőrségi agyvelők megbotránkoztak — ezért még nem lesz a táncművészet valami más. Olyan marad az min-

dig, amilyenek megszületett, amikor az első ember a tiszta, nemes öröm egy pillanatában ujjongó dalt énekelve, szökellve és széttárt kezekkel eljárta az első táncot.

1906

SAJTÓ ÉS ERKÖLCS

A Nemzeti Színházban a múlt héten új darabokat adtak, Pásztor Árpád három egyfelvonásosát.

Az egyik egyfelvonásosban a következők játszódtak le: Egy orvosnövendék, hazajöve az utolsó szigorlatáról, túlesve a diplomaszerezés nehézségein, nem örül (mint várná az ember) a jó vizsgának, hanem véletlenül eszébe jut, hogy az élete csak ezután kezdődik. És mit tesz? Nagyot gondol, de becsületeset (a maga szempontjából). Megmondja annak a tisztos szabómesternek, aki neki a tanuláshoz való pénzt adta, s akinek — cserébe — a lányát eljegyezte volt, nos, megmondja e tisztos szabómesternek, hogy a lányt tulajdonképp nem is szereti, hogy nem veheti nőül, hanem — ha már megvan a szerencsétlenség — vissza fogja fizetni a kölcsönvett pénzt. És kimegy az életbe magányosan, de könnyű lépésekkel.

Értsük meg: ez az ember nem csalt, csak élni akart. Örülne, ha szeretné a lányt, de érzi, hogy ha elveszi, becstelenséget követ el önmaga ellen: tönkreteszi a saját életét. Levágja talán a szárnyait, amelyekkel repülni akar (ne nevéssenek! ki ne akarna repülni?!), gyermekeket neveljen föl, akiknek a létrejötte nem volt szükség.

S a fiatalember elmegy.

Ezen a témán egy újság különösen megbotránkozott.

Ez undok ember — mondotta a kritikus —, és mint irtózatosan csúf, erkölcsileg szörnyű, következésképpen nem esztétikus színpadi jellem, nem is kelt művészi hatást. A darab tehát rossz. A néző etikai és esztétikai szempontokból szenved.

Aki ezeket írta (ne kerüljessük), a Budapesti Hírlap fényes pennájú kritikusa. Ez a nagyszerű úr, sok gyönyörű írás írója, képviselője volt ez esetben — merem mondani, kivételesen, de tudom, hogy egészen véletlenül — egy merőben lejárt esztétikai felfogásnak. Elgondolni is furcsa: ő a legszellemesebb magyar esztétikusok és lélektudósok egyike! Hogyan történhetett a dolog?

Most jó a magyarázat. Nos tehát, minden lapnak van egy úgynevezett erkölcsi álláspontja. Vannak lapok, melyek a rablógyilkosokat komolyan és dühösen leszidják, az istentagadókat végítélettel fenyegetik — ismét mások sűrűn citálnak a bibliából; vannak továbbá, amelyek határozottan ellenszenveznek a szociológiának nevezett tudománnyal, ismét mások elismerik, hogy a társadalom fejlődik, de tiltakoznak, hogy bárki is gyarló emberi karokkal tolja a haladás úgynevezett szekerét. Ezzel azonban nem merül ki a lista. Olvashatsz lapot, melynek hasábjairól az a kedves és szellemes világnézet árad feléd, hogy ez a világ minden létező világok között a legeslegjobb, valószínűleg ugyanitt azt akarják veled elhitetni, hogy az emberek túlnyomó része altruista, és hogy az erkölcs mint olyan tartja fenn a világot.

Ilyesformán igen nehéz eligazodni a jámbor olvasónak a végbemenő dolgok felett.

A nagy tudományú *Alfa* egész véletlenül a Budapesti Hírlap úgynevezett konzervatív világnézetének adott kifejezést... ismétlem, egészen véletlenül.

Ez a világnézet az, melyért a koalícióellenes lapok ezt a különben becsületes (hozzáteszem, nehogy félreértsenek), e minden körülmények között tiszta és egymást takaró véleményeket hirdető lapot a „*méltóságos hírlap*” névvel csúfolják. *Van benne valami* — amit e helyen nem elítélni, csak megfigyelni akarunk. Ez az újság az új utakon járó írókat nem veszi be — csak a Különfélék rovatba. Modern, fiatal és friss könyvekről nem akar tudni. A Vígszínház darabjait, ha azokban

egy asszony ingre vetkőzik, nem regisztrálja. Maeterlincknek a szimbolizmusát nagy nehezen helyenként szépnek ismeri el, de az északi modernekről úgy egy évtizedig még „fönntartja” a véleményét. A rossznyelvűek azt mondják, megvárja, míg az olvasók véleménye kialakul, s azután azt fogja magáévá tenni.

Mindenesetre érdemes e dolgok felett gondolkodni. Csak azt mondja meg nekem valaki, hogy ama szerencsétlen orvosnövendék helyében ki tett volna másképpen. Lett volna-e egyetlen ember, aki nem választja ezt a komoly és életlátó megoldást? Nem hiszem.

De ha az élet ilyen, miért titkolóznak? Lehet, hogy a költő nem tudta a dolgot kihozni a motívumokból, lehet, hogy az ő orvostanhallgatójának a színdarabban nem volt igaza. De akkor a szüzsé jó, viszont a darab rossz. A kitűnő kritikus pedig a szüzsét szidta, mint amely merőben alkalmatlan a nemes művészi feldolgozásra. És haragudott, hogy bizonyos szürke életérzéssel maradt ülve a széken, mikor a függöny legördült.

Szeretett volna nevetni a mi finom ízlésű színházjárónk vagy sírni? ...

Vagy poentírozott poént kívánt magának, költői igazságszolgáltatást? És haragudott erősen, hogy a költő, aki kivételesen objektív, az életnézés fárasztó és kietlen művészi munkájára vállalkozott, nem csinálta meg a dolgot másképpen, mint ahogy látta. Nem adott tiszta és megszokottan tanulságos tanulságot, amint azt a függöny legördülésével szokták nyújtani az udvarias és kötelességtudó írók.

A szüzsében volt a hiba, igen, az élet erkölcstelen és félig bevezett témájában, melyre nem lehet ráolvasni, hogy tragédia-e vagy komédia, s amelyet az író nem akart a közhasználatban levő módszerekkel „tisztelességes” színdarabbá sematizálni.

De a legfőbb baj az vala, hogy nem lett házasság a vége. Milyen hatás! Gondolják csak el... ha házassággal végződik az ügy. Esetleg az új orvos és a lány ké-

zen fogva letérdelnek. Tabló. Nem tréfadolog ez! Még muzsikálhattak is volna hozzá. Esetleg harmóniumon. Persze a színpalak megett!...

1906

DR. PLATZ NYUGALOMBAN

— Végre! — kiáltanak fel sokan, amint a fönti mondatot meglátják.

Valóban, kétségtelenül: elmegy nyugodni. Mert elküldték. Elküldték ezt a nyughatalatlan, mozgékony és rideg embert oda, ahonnan a magyar közoktatásügy nagy kárára valamikor elszármazott: a kolostor sivár falú cellájába, a rideg és későn született lelkek temetőjébe. Ennek örülnünk kell. Szomorkodnunk amúgy is jó késő már.

Azon is bajos lenne dolgoznunk, hogy a magyar társadalom ezután idejében küszöbölje ki a kultúra termelőhelyeiről (tehát onnan, ahol azok legveszedelmesebbek) élő anakronizmusait. Egyszerűen örülnünk az ügynek.

Platz úr kétségtelenül a tehetséges emberek fajtájába tartozott. Némileg tudott latinul, görögül, sőt — mint mondják — egyéb nyelveket is. Magyarul is jól beszélt, ámbár ez talán mellékes... Egyáltalán, ha őt nézzük, bizonyos általános szempontokra kell helyezkednünk. Ha ránéztem, mindig a szobatudósok egy típusát véltem látni. Valóban, bár sokat utazott, eredeti munkája nincs. Legnagyobb könyve (*Az ember*) összehalmozott adatok és idézetek gyűjteménye, melyben a darwinizmust igyekezett letárgyalni. Természetesen sikertelenül. A könyv jellemzésére érdemes tudni, hogy például Platz a bibliának a természettudományi meséi mellett törve lándzsát magára a bibliára hivatkozik, és azzal igyekszik bizonyítani. Fanatikus ember tehát! Veszedelmes ember. Kártékony ember.

Azért meg kellene gondolni több okból, mielőtt egy ilyen felelősségterhes állásra kineveznek valakit. Sajnos, a főigazgatók közt sok a pap, illetőleg a barát. Szerzetes mint tanellenőrző! Miért? Ezt senki se tudja megmondani.

De sok bajt csináltak nekünk ezek a fekete ruhás urak!

Őnekik köszönhetjük, hogy a középiskolai tanítás régi és merőben elhasznált rendszere még ma is fennáll.

Platz urat azonban szerzetesi mivoltán kívül egyéb okok is predestinálták arra, hogy őkelme soha főigazgató *ne* legyen. Az a szeretetlenség, amely ennek az embernek az egyéniségében megnyilatkozott, egyenesen alkalmatlanná tette őt a fiatalsággal való foglalkozásra. A huszadik század fiatalsága nem ismeri az ő rideg kötelességtudását, az ő egyenes életfelfogását. Platz úr mint egy disszonáns és megérthetetlen hang szólott az ifjúsághoz. Ő azt vélte, hogy az *ember* valami rubrikázható, kategorizálható fogalom. Nem akarta tudni, hogy az életnek esélyei vannak, s hogy az emberek között — az egyenlő értékű emberek között — némi figyelembe veendő különbségeknek kell létezni.

Ha a diák felelt — őt nem érdekelte annak az arca.

Metafizikával, szubsztanciákkal dolgozott, s ezért azt hitte, hogy az ő személyes attribútumait kell mindenütt keresni.

Ez a szeretetlenség, mondhatnám inkvizitori fölfogás, ez a magának örülő, rideg élet nem nézés, ez a homlok-ráncoló, ajkbiggyesztő merevség, ez a röviden és kijelentő mondatokban beszélő aszketizmus: ez Platz Bonifác.

Nem volt rossz ember, de ami majdnem ugyanaz, az ő relatív kis erkölcsének fanatikusa. Nem volt rossz tudós, de a tanításhoz nem értett — pedig azt hitte.

Ő jól fogja magát érezni az iskola nélkül. Álomtalanok lesznek az éjszakái, mert keményen hitte, hogy jól cselekszik.

Mégis örülnünk kell, hogy elvesztettük őt. Nehéz, régi

papírember volt. Poros, öreg szekrényekbe, vén, megsárgult könyvek közé való.

Azért megemeljük előtte a kalapunkat is.

1906

VIDAL EDU BENJAMIN

Ennek a névnek viselője egyike azoknak a keletieknek, akik miatt keletet a fanatikusok hazájának nevezük. Ez az olajbarna arcú, nagy szakállú ember festői szempontból is valóságos látványosság. Gyönyörű nagy szemei miatt, az arcának pompás tónusai miatt drága pénzen fogadnám föl — ha festő lennék —, hogy engedje magát lefesteni. Mozcékony, pompás öreg úr ez a Vidal Edu Benjamin rabbi. Rajongója az emberszeretetek.

Nekiindult Európának — nem egyébcrt, minthogy a jeruzsálemi izr. vakok intézetének gyűjtsön. Ennek az intézetnek ugyanis 40 000 koronára van szüksége, hogy felépüljön, és a vak gyermekek számára menedékháznak és főképp iskolának szolgálhasson.

Igazán olyan csekély az az emberi nyomor, amin ez a buzgó öreg segíteni akar, mondom olyan csekély az emberi nyomorúságok végtelen tengerében, s mégis többre becsülöm őt, mint száz és száz teoretikust, akik ragyogó elmélettel igyekeznek megoldani a társadalmi hibák gordiuszi csomóit. Mert bizonyára hiba az, hogy a vakokat, a szerencsétleneket a társadalom egyszerűen elhagyja. Bizonyára hiba az, hogy a tüdővészcssek életét nem tudják megszépíteni, megjobbítani azáltal, hogy mindannyit szanatóriumba szállítanak, s nem engednek, hogy a poros, kavargó élettel küzdve, egy levegőtlen sötét szobában utolsót sóhajtsanak.

Bizonyára hiba mindez, amelyet valamikor abból a rengeteg társadalmi energiából, abból az irtózatoss menyenyiségű pénzből, amelyet ma a militarizmus nyel el, jóvá fogunk tenni.

De addig.

Nos, addig a társadalom legfőbb jótévői mégiscsak a Vidal Edu Benjaminok maradnak. Nem esnek kétségbe azon, hogy milyen nagyon kevés az, amit tehetnek, hanem tesznek, tesznek, tesznek. Megmentik azt a néhány vak gyereket (évenként nem többet harmincnál-negyvennél) a koldulástól és a vigasztalan üres élettől. Sőt a boldogság érzését ajándékozzák nekik.

Ezek a vak gyerekek a trachoma áldozatai, amelyet Európában nagy sikerrel gyógykezelnék, de amelynek gyógyítása ott hasonlíthatatlanul nagyobb nehézségekbe ütközik, mint nálunk. Innen van, hogy igen sokan elvesztik a szemük világát — örökre.

Érettük, miattuk járja a világot ez a tüzes szemű, jóságos arcú öreg rabbi. Otthagytta a családját, hogy sürgősen jót tegyen egyelőre csak negyven-ötven emberrel.

De sürgősen!

És ezért üdvözljük őt, mint a jónak a bajnokát. Mert a legjobb jó az, amit akkor teszünk, amikor éppen szükség van rá.

*

Nyolc napig lesznek itt a városunkban Vidal Edu Benjamin és társa. Azután mennek tovább.

Belügyminiszteri és kapitánysági engedéllyel gyűjtenek. Írásaikat a legnagyobb rendben találtuk.

A világvándorokat megillető vendégszeretettel és az emberszeretet fanatikusait megillető tisztelettel nyissuk meg a jámbor zsidók előtt ajtajainkat és erszényünket.

1906

SZEGÉNY PESTI KISGYEREKEK

A napokban a Nagykörúton megyek, látom, hogy egy rohanó villamos hirtelen egyszer csak megáll. Azután pár pillanat alatt vagy egy tucat ember állja körül a kocsit. A következő percben már mindenünnen futottak oda. Odasiettem én is. Egy fekete hajú fiatal asszony könnytelenül ordítva tépte a haját, és egy kopaszodó kereskedőforma ember a földre fekvé sirt. A villamos alatt pedig egy kisfiú feküdt. Olyan hétéves, virgonc, sápadt kis pesti csibész, tornaingben, meztelen karokkal. A hasán ment keresztül a kocsi. A mentőkészülék lenyomta a mellét, és ahogy ott feküdt, a vér lassan ömlött a feje felé. Haldoklott. Körülötte szótlán megdermedt báméskodók. Egy fekete ruhás hölgy odasiet az anyjához és sírva megöleli:

— Szegény asszony!

A kocsivezető halálsápadtan bámul.

Elmúlt két perc, míg kiszedtük a gyereket. Rögtön lehetett látni, hogy nem segít Janikán (az anya folyton ezt a nevet kiabálta) a világ első sebésze se. A meleg vér folyt a kövezetre és összevegyült a porral. Az arcán az utolsó rángások. A szíve még vert.

A hátam megett Janika barátai nézték az élettől búcsúzó pajtást.

— Meghal Jani?

— Dehogy hal meg. Hányat gázolt már el a villamos, akik nem haltak meg.

— Majd éppen!

— Bizony isten, csak ne folyjon ki mind a vére, mert akkor az rossz...

Janika a következő pillanatban egy nagyot sóhajtott és a szíve megállt.

Az anyát és az apát elvezették a körülállók, a rendőr letartóztatta a kocsivezetőt. A hullakocsi is csakhamar megérkezett. A villamosok tovább indulhattak, és az ügynek vége volt.

Tovább mentem, és azt gondoltam, hogy amikor ezt a mi nagy ékességű ifjú fővárosunkat megépítették, valakit, azaz valakiket miért hagytak ki teljesen a számításból. És hogy tulajdonképp hogyan történhetett az, hogy nem számolt senki a — Janikákkal.

Mert miért kellett Janikának voltaképpen meghalnia? Körüljártam azt a helyet, ahol kimúlt. Sehol a közelben nincsen kert, játszóhely. A kislányok és -lányok az utcán kergetőztek, s a nagy széles aszfalton lábatlankodtak a járókelőknek. Szegény kis halvány arcukon látszott, hogy örülnek ennek a mulatságnak is, mert sohase tudták, mi az a füben hemperegni s a mezőn futkosni. Az ő gyermekkoruk a csörömpölő pesti utcán s a kövezett sötét udvarok folyosóin kezdődött és játszódik le.

Róluk senki se gondolkodott. Senki se törődött az ő levegőjükkel, az ő vérszegény, virgonc gyermekkorukkal. Ők nem tudják, hogy a gyilkos nagyvárosnak mit fognak köszönni később. Ők nem tudják, hogy ha embe-rekké lesznek egyszer, majd sírva fogják észrevenni az izmaikon, a tüdejükön, a szívéjükön vagy a gégéjükön a város átkát.

De hát miért maradtatok le — szegény pesti kisgyerekek — a várost építő urak papírajairól?

Nem lehet abba belenyugodni, hogy a pénz az oka, hogy a városrendészet című hóhérintézmény az oka. Újra meg újra fel kell jajdulni és követelni kell életet, jogot, levegőt a szegény kis utcára dobottaknak, a Janikáknak. Akármilyen nehezen megy és akármibe kerül.

Bécs, Párizs tele van kertekkel. Gyerünk végig a pesti Nagykörúton. A szegényes Rákóczi téren kívül nincs semmi. A Nyugati pályaudvar körül levő gyönyörű befásított területre „idegeneknek tilos a bemenet” (persze

tenispályákkal van tele, ahol a MÁV teniszezik). Az egész Terézvárosnak nincs egyetlen sétateré. A legnagyobb parkunk, amely az Erzsébet téren van, valóságos miniatúrpark Bécs és Párizs hasonló parkültetvényei mellett. De azt a parkot is kipénzelték. Ha szegénykék szaladgálnak, a vastag botú őr dühösen rájuk mordul. Ha meztelen a lábuk, akkor azt mondja: „Mars ki!” Ha leülnek a padra, jön a néni: „Menjetek, gyerekek, vagy fizessetek!”

Sírni lehet ezen. Komolyan: sírni, kérem alásan! Míg ezek eszembe jutottak, visszakerültem arrafelé, ahol Janika meghalt.

Három-négy ember állt ott, és tágra nyílt szemekkel bámulta a Janika kiömlött aludt vérére.

1906

JEKELFALUSSY ÜGYE

Egy csöppet se haragudjunk erre a Jekelfalussy úrra. Némely pénzeket hajtott be olyan úton-módon, amely — igaz — valamiképpen és véletlenül nem törvényes, de egyébként nem valami különös. Elvégre lehet csodálkozni az inkvizíción, mégis el kell ismerni, hogy abban az időben némileg természetesnek is tartották, mint ahogy valóban organikus egy intézmény volt, habár gyalázatos is! És ne csodálkozzunk, hogy Jekelfalussy úr, akinek atyja még deresre húzathatta a jobbágyokat, vagy ha olyan ember volt, mint a fia, hát: húzatta is — most kissé elszámította magát.

Elfelelte, hogy ma a törvény még a miniszternek se adja meg többé azokat a jogokat, amelyeket valaha minden nemes úrnak — tekintet nélkül pipáinak és agarainak számára — megadott. Jekelfalussy úr nem találta meg a helyét e modern világ törvénycsarnokának szellős falai között, érezte, hogy javítani kell itt; javítani kell: ha másképp nem, a saját külön miniszteri hatáskörében és szerény személyi szükségletei szerint.

Elvégre nem olyan hihetetlen, hogy Jekelfalussy úrnak ama 166 koronákra sürgős szüksége volt. Manapság ilyen dolog a legjobb családokban is előfordul. Emlékezem, hogy mikor egy ízben (egyetemi hallgató és bohó valék!) valamely kollégámtól nem tudtam megkapni hónap végén a kölcsönadott pénzt — holott volt neki —, és emiatt nem nézhettem meg Dusét a Monna Vannában — az ön tettét, Jekelfalussy elvtárs, nyugodt lélekkel el tudtam volna követni. Lecsukattam volna a fickót, ha akkor lett volna két zsandárom és egy börtönöm — le én!

De Jekelfalussy úr, önnek volt pénze. Ha ön zsugori ember, és a kamatait féltette, amelyek kétségtelenül az adósnál ragadtak volna, ha netán ön már régen tervezte:

— Mihelyest a disznó X. Y. megadja a 166 korona 40 filléremet, megveszem azt a finom kis szivargyűjteményt, amelyet Pálfi, a trafikos állított össze az én gusztusom szerint!

Vagy netán egy finom Winchester-duplát akart venni az unokaöccsének, aki most érettségizett, és aki hetenként sürgette a dolgot a miniszter nagybácsinál, s aki nek ön így felelt:

— Mihelyst megkapom a pénzemet attól a disznótól, megveszem azt a 166 koronás finom Winchestert — vagy még hamarabb kapsz, ha addig nyer egyik *bazilikám*... Mondom, ha e föltevések, amelyek az Ön fősvénységéről tanúskodnak, és kegyelmességedet egy ún. pénztkinemadokembernek tüntetik föl: úgy állítom és vallom, hogy megtaláltam azt a morális és kauzális, sőt individuális rugót, amely az ön tettét magyarázza, és szerény személyem — az emberi szenvedélyek helyeslő szemlélője — előtt: menti is. De mit csináljunk a közvéleménnyel és azzal a buta törvénnyel.

Azt gondolom, uram, hogy ezen nem lehet másképp segíteni, csak egy úton-módon. Készüljön el kegyelmességed a legrosszabbra: ott kell hagyni ennek a bután törvényes országnak, ennek a más-semmink-sincs országnak a miniszteri székét.

1906

ÖNGYILKOS MŰVÉSZEK

Sűrűn olvasunk művészek öngyilkosságáról és öngyilkossági kísérleteiről. Hidegen tesszük le az újságot. Egy pillanatra eszünkbe jutnak a könyvek, amelyeket — ha az öngyilkos író volt — tőle olvastunk, a képek, amelyeket festett, ha festő volt, s ha színész, a szerepek, amelyeket játszott. Egy-egy jó emberünkkel elsajnálkozunk az öngyilkoson: milyen kár volt érte! — és ezzel vége. Pedig érdemes gondolkodni arról, hogy a művészettörténet lapjain miért szerepel egyre sűrűbben és sűrűbben a művészek életadatainak végén a tudósítás, hogy öngyilkos lett.

Hogy a művészek ideges emberek, mindenki természetesen tartja, s hogy tele van velük az idegorvosok váróterme, ezt éppúgy nem tartjuk különösnek, mint azt, hogy a katonát a háborúban megsebesítik, vagy a szénbányamunkás tüdőbetegséget kap. Ők az agyukkal dolgoznak — az pusztul. De miért jobban ma, mint azelőtt?

A régi pszichológia mindig számon tartotta, hogy a melankolikus emberek közül kerülnek ki a művészek, mint akiknek lelkében már az élet apró dolgai is mély nyomot hagynak. Valóban: az igazi művész lelke érzékeny, mint a mikrofon. Föltranszformálja a külvilág behatásait az idegrendszerében, s ebből az energiamennyiségből születik meg a műalkotás. Ilyen körülmények között nem csodálkozunk, ha az ilyen emberek már harminc-nyolcvan éves korukban brómot kérnek az orvosuktól, és álmatlanságról panaszkodnak. Azaz csak egy részük: az aggályoskodó írók, akiknek fantáziája erőlködve, kínban alkot; az igazi modern művészek, akik folyton önmagukat figyelik meg, és lelkiismeretesen

meg akarják látni is azt, amit sejtenek, meg akarják érteni, amit gondolnak. Flaubert a típusa ennek a művészfajtának, aki évtizedekig javítgatta a *Bovarynét*, és egy jelzön két hétig gondolkozik. Ide tartozik Chopin is, aki délutánokig elkínlódik egy-egy harmóniai megoldással. Ki méltányol ilyen hallatlan szellemi erőlködést? Nagyon kevesen. A közönség soha. Egy pillanatra talán átérzi azt a mélységes látást, amellyel az író az életet elének állítja, talán két napig is hatása alatt áll az írásnak, de azután vége. Akik szenvedéllyel olvasták a *Bovarynét*, az életnek eme objektív és szürke meglátását, azok nem feledik azt a nyomasztó érzést, amelyet ez a Flaubert mély emberlátó kedélye bennünk kelt. Igyekezünk tőle szabadulni. *Nem akarjuk* látni az elének tárt képet. Az ilyen keserűen látó írókat ezért nem szeretik sokan, ezért nem volt nagy — általános — sikere Thury Zoltán írásának és Bródy azon munkáinak, amelyekben a nagy író valőrjei elhomályosodtak (*A nap lovagja*).

Az ilyen pszichikai berendezésű művészek mindannyian — kivétel nélkül — foglalkoztak az öngyilkosság gondolatával. Ibsen folytonosan az öngyilkosság problémáját feszegeti. Az élet rettenetes konfliktusaiban szinte erkölcsi prédikátorként ajánlja a dicső, a nagyszerű, a kérdéseket megoldó öngyilkosságot.

Sokszor rettentő csekélységek miatt durran el egy-egy pisztoly és ürül ki a méregpohár. Csekélységek a mi szemünkben, de micsoda hatalmas erőkké nőnek meg az öngyilkos érzékeny idegrendszerében. Emlékezünk Munkácsy öngyilkossági kísérletére. A művészetének tetőpontján állott. A műkereskedők annyi pénzt adtak neki, amennyi csak kellett. De egy napon, vagy tán egy hétig is, nem ment a festés. Sehogy se. A színek kemények, a rajz rossz, a fej fáj, s a térd reszket. Közben küldenek, hogy van-e már kép. Nincsen. Munkácsy azt érzi, hogy nem is lesz. Bútorokat megy válogatni a feleségével, aki gazdag. Úgy tetszik neki, hogy a lépcsőház, amelyen fölfelé haladnak, agyonnyomja. Ez a pillanat elviselhetetlen. Nincs kibúvó! Milyen jó lesz örökre pihenni! És

aláveti magát a korláton. Szerencsére nem történt baj, és azután még megfőstötte a Krisztus-képet és a többit; de a tébolydában újra piztolyt kért.

Manapság aggodalmasan szaporodik az ideges emberek és művészek száma. Nem tudnak szabadulni — pedig de szívesen megtennők — attól a szemüvegtől, amelyet a mi labilis hangulatérzéseink tartanak a gondolkodásunk szeme elé. Faragó József egy esztendeig töprengett az öngyilkosságon. Szeretett volna felejteni és jól aludni (mint más), míg az ő órája is el nem érkezik. De nem lehetett. A kérdésre, amelyet az élet felvetett neki, felelni kellett, és egy év alatt meg is felelt.

Mit csináljunk ezekkel a szegény emberekkel, ezekkel a hangulathajhászó bolondokkal, aki dadogva beszélnek el álomlátásaikat és lázban írják meg az érzéseiket, és nem tudják, minek?

Tulajdonképpen nekik van igazuk. Az ő éleslátásuk magasabb rendű. De szenvedést jelent. Egyszerre elkezdenek szaladgálni az élet vasketrecében, véresre zúzzák magukat, és amikor látják, hogy nincs szabadulás, gödröt ásnak a ketrec földjébe, belebújnak. És meghidegülden bár — de a ketrecből kijutottak.

1906

A TIMES, A KÖNYVKERESKEDŐK ÉS ...MAGYARORSZÁG

Londoni könyvkereskedők ki akarják mondani a Times ellen a bojkottot. Nem kell megijedni, hogy „politika”. Ó, nem, ennél többről van szó. A Times tudniillik *en gros* szokott könyveket vásárolni. Mindenféle könyvet, ami csak napvilágot lát. Újakat és régieket, vékonyakat és vastagokat, tudományosat és ponyvát, szóval minden képzelhető angol könyvet. És a könyvekből egy könyvtárat szervez, amelyekből ingyen kölcsönöz az olvasóinak annyi könyvet, amennyit csak ők akarnak. Sőt potom áron nekik adja a könyvet. Az ángliusz tehát, aki történetesen könyvet óhajt olvasni, nem teszi azt a bolondot, hogy a könyvesboltba menjen, hanem előfizet a Timesra. Mi sem egyszerűbb ennél.

A könyvkereskedők azonban lassanként észrevették, hogy abból, ha ők a Timesnak *en gros* adnak el könyveket, nekik mind kevesebb lesz a hasznuk, míg viszont a Timesnak mindig több, ami végre is nem igazság, mert a Times csak újság, de ők a könyvkereskedők. Csakhogy bajos a dolgon segíteni. A napokban lesz a könyvkereskedők gyűlése! Ki fogják mondani a bojkottot, és a Times többet nem kap pénzt se könyvet.

Érdekes jelenségek ezek. És különös érdekességűek a mi viszonyaink szempontjából.

Angliában ez az állapot egy magas fejlődési lépcsőt jelöl. Azt a pontot, amikor igen könnyűvé válik jó és új könyvekhez hozzájutni, szóval amikor egy egész külön vállalat (véletlenül a sajtó) igyekszik könnyíteni az intelligens könyvolvasókra háruló anyagi terheket. Mert föltétlenül intelligens olvasóközönség kell az ilyen vállalat differenciálódásának még a lehetőségéhez is. Ahol

nincs közönség, amely az új könyveket figyelemmel kíséri, a sajtóban utána néz a kritikának, mérlegeli az író nevét, egyéniségét és régebbi műveit — tehát nincs közönség, mely tisztult ítékezéssel tud olvasni, sőt kritikát is mondani: ott nem lehet szó ilyen dologról. A Timesnak ezt a vállalkozását nyilvánvalóan egy olyan korszak előzte meg, amikor a közönség sokat olvasott, minden új dolgot olvasott és olvasni akar. De nem győzte pénzzel. És akkor jött a Times terve.

Nálunk sohase volt egy ilyen megelőző korszak. Igazi könyvi sikereket alig jegyezték föl. Lázás érdeklődést egy könyv iránt (egy író iránt) csak bizonyos körökben tapasztalunk. Sose voltunk könyvolvasó népség, az szent. Ha éppen a kezébe kerül a könyv a jámbor magyarnak, hát olvasott ökelme, de hogy a lőcsei kalendáriumot-e vagy az Ohnet *Vasgyárosát*, azzal ugyan nem törődött. Számos sokat olvasó embert ismerek ebből a típusból, akik az olvasott művek meséjére jól emlékeznek, de az íróra nem. Szóval teljes életükben csak olyan kezdetleges élvezetük volt az olvasásban, mint a pestieknek a színházban, akik például nem tudják megmondani, hogy mi a különbség Pethes és Mihályfi játéka között. Ez a felületesség teszi olyan sivárrá ama néhányuk küzdelmét, akik Magyarország kultúrájáért harcolják a szélmalomharcot.

És innen van (a könyvek dolgára visszatérve), hogy nálunk sose voltak könyvvásárlók. Részletfizetésre, díszkiadásokban, gyűjteményekben — szóval, ha élelmes kereskedők nyakára járnak — vesz könyvet a magyar, de egyébként olvassa az angol regényeket (szerző neve ismeretlen), a kölcsönkönyvtárak és antikváriumok kivonatos rossz fordításait és — nem kíváncsi. Nem, egyéniségek nem érdeklik. De nem is érdekelhetik, amikor egy pillanatra se tud megérezni az írásban egy emberi lelket. Egyszerű és színes kabinetalakok. Innen magyarázható például a *Gyurkovics lányok* nagy sikere és az a szomorú tény, hogy Herczegnek akarva, nem akarva meg kellett írnia a *Gyurkovics lányok* után a *Gyurko-*

vics fiúkat, sőt a Gyurkát és a Sándort is. Az alakok megtetszettek. Az egyszerű és kedves világ, amelyben semmi bonyodalom nincs, és minden karikacsapásra történik, végképp megnyerte a szintén egyszerű közönség tetszését, holott Herczeg Ferenc jól tudta, hogy számára itten írói babérok (olyan írói babérok, amelyeket fejlett ízlésű emberek elismerése hoz) már nem teremhetnek, mert ami írói (tehát valódi művészi) feladat a szűzsében akadt, azt ő már megoldotta a *Gyurkovics lányok*ban. Ez csak egy példa.

És innen magyarázódik minden. A könyvek életében nálunk hiányzik egy korszak. Az a korszak, amikor valóban vették a könyveket, amikor egy könyvolvasó és könyvértő *nagyközönség* élt volna velük. Ezt a lépést a tőlünk megszokott bravúrral átugrottuk. És kopogtattunk a hírlapok, hetilapok és antikváriumok ajtaján, mert drága a könyv (holott sose vásároltunk könyveket).

Egyszerű, olcsó nyomtatott papirosokra van szükség! Ha alkalom adódik, legyen mit olvasni. Hogy mit, mindegy!

És a nyomtatott papír terem. Hogyne teremne. Az udvarházakban, a padlásszobákban és a szalonokban pedig olvasnak...

1906

AZ IDŐBEOSZTÁS MŰVÉSZETE

Nemrég egy magyar újságírónak alkalma volt hosszabban beszélni Edisonnal, a zseniális és fáradhatatlan föltalálóval. A nagy amerikai a napokban volt hatvanéves, és ezzel kapcsolatban elmondotta, hogy hogyan élt eddig, hogyan osztotta be az idejét, amelyek mind olyan kérdések hogy a mai „nincs időm” világban igen aktuálisak.

Ha jól emlékszem, a mi Ignotusunk mondja, hogy ha minden ember be tudná osztani az idejét, akkor nem győzhették volna a munkát Plutarkhosz és a többiek, akik életrajzokat írtak a római és görög nemzet nagy embereiről. Nagyon igaz mondás. A tehetségek, a szép erők és képességek nagy része a másodpercek apró acélzátányain jut tönkre. *Ars longa, vita brevis!* — mint tanáraink a középiskolában annyiszor eszünkbe juttatták anélkül, hogy megmagyaráztak volna valamit is e szavakból. Bizony tűrhetetlenül rövidek a napok, és hiába próbáljuk őket kinyújtani villanyfényes éjjelek-kell, az elvégzendők még aránytalanul túlsúlyban maradnak. Mit csináljunk tehát mi, XX. századbeli Szi-szüphoszok?

Ide reform kell. Reformáljátok meg az időt, az idegrendszeret, amely gyarló szokásból minden huszonnégy órában pihenést kíván. Vagy találjatok ki valamit, hogy az embert, amint megszületik, ellássátok azokkal a kapcsolatokkal, amelyek az eddig épült szellemi világ téglái közé őt mindjárt beillesztik. Hogy a jövője azután valóban a jövője lehessen és ne kelljen belőle semmit a múltnak adni. A nagy kutatók egy része, akiket szerencsére nem érdekelt semmi, csak az, ami az ő sajátos

munkálataik látóterébe esett, elég jól megoldották a dolgot. De hogyan? Elszűkült szakemberekké kellett válniok, akiken, akárhová mennek, megérezzük a laboratóriumszagot vagy a könyvtárak porát. A nagy Humboldt polihisztor akart lenni, és az is lett, de milyen áron: három-négy órai alvásra dresszírozta be az idegrendszerét. Edison azzal dicsekszik, hogy öt órát fordít alvásra és étkezésre, a többit munkára használja. Rettenző rekord, és nem hisszük, hogy valaki utánacsinálja. Mindenesetre pompás egészségű test lehet Edisoné, de a leg-egészségesebbeknek se mernénk ajánlani, hogy kövessék a tanácsát, mert Edison erősen bizonyítgatja, hogy öt óra alatt kipihenheti magát az ember. Igen: ő. A cikk-író meg is jegyezte, hogy Edison ülve olyan volt, mint valami aggastyán, de amikor fölkel, már ruganyosak voltak a mozdulatai, csodálatos fürgén járt. Mindannyian ismerünk ilyen üde és fáradhatatlan öregembereket, ők is szerencsés kivételek, valódi ritkaságok (száz-ezer ember közt, ha egy akad ilyen).

Szóval nem mindenki van abban a kellemes helyzetben, hogy ötórás alvással be tudja érni, bár sokan begyakorolhatják ezt nagyobb kockázat nélkül. A testet hozzászoktathatjuk a veszettség mérgéhez, a himlőhöz, hozzászoktathatjuk a kevés vagy sok táplálékhoz, kevés vagy sok italhoz, kevés vagy sok munkához, kevés vagy sok álomhoz. A budapesti élettani intézetnek egy igen nagy tehetségű, korán elhalt tanársegédje azt állította, hogy az agy, ha vérrel túl van telítve, hamarabb pihen ki magát. Hogy ezt bebizonyítsa, öt órát aludt, de úgy, hogy a fejét mélyre helyezte és a lába alá vánkost rakott. Az eredmény elég jól bizonyította az állítást.

De hát az időbeosztás nagy problémáját az álomidő reformja meg nem oldja. A legtöbb ember rengeteg időt vesz el öltözködéssel, mosdással, nyakkendőkötéssel, várakozással vagy készülődéssel. Itt vész el az értékes munkára szánható időnek horribilis nagy mennyisége.

— Nincs időnk eleget tanulni, eleget enni, eleget dolgozni, eleget pihenni! — mondjuk mindannyian, akik

sokat szeretnénk tanulni is, enni is, dolgozni is és pihenni is.

Ilyenformán nincs más hátra, mint mindenkinek a maga egyéniségéhez, a testi és szellemi képességeihez képest osztani be az idejét. Ami persze mindig megalkuvást jelent, mert a test az a zsarnok, aki mindig megköveteli a magáét. Miatta kell lemondanunk majdnem naponta vagy arról, hogy sokat tanuljunk, dolgozzunk, vagy arról, hogy sokat együnk és pihenjünk.

Annyi bizonyos, hogy a lázas munka, amelyet kiváló emberek mintegy elrugaszkodva a földi élet törvényeitől végeznek, megőrli a testet. Pedig mind kevesebben vannak közöttünk olyanok, akik az életet a *maga egészében epikureus* nyugalommal és bölcsességgel ki tudnák élvezni, örömeiket találva a jól elkészített karfiollevesben éppúgy, mint egy Mozart-operában vagy egy jó Anatole France-novellában. Az ilyen emberek kevesen vannak. De sohase is volt nagy ennek a Petronius-típusnak a képviselője.

Bele kell nyugodnunk: a világ nyárspolgárokból és szakemberekből áll.

1907

AZ EMBERISMERET ÉS A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS

Minden összetett evolúciónak, amilyenek a társadalmi evolúció is tekinthető, lényeges tulajdonsága az összetevő elemek solitarius fejlődésének bizonyos irányú és természetszerű gyorsulása. A kultúrtársadalmak folytonos differenciálódásával együtt jár az egyének szellemi evolúciójának élénkülése, nekilendülése. S ez minden generációval nő. Sajátságos korreláció tárul szemünk elé, amelyben az egyed és összesség fejlődése egyaránt feltételezik és előidézik egymást.

*

Az emberismeretet általában a korosabb, sokat tapasztalt emberek előjogának szokás tartani.

Aki sokat élt, sokféle helyzetet, eseményt látott, sokféle körülmények között sokféle emberekkel érintkezett, valóban emberismerővé fejlődhetett. De hány öreg embert ismerünk, akinek tettei, beszédmódja, nézetei egyformán bizonyítják, hogy a sok tapasztalás sem tudta őket emberismerővé tenni. Ilyenkor úgy tetszik, hogy az emberismeret művészet, amelyet csak azok sajátíthatnak el, akiknek vele született hajlamuk van reá. A megfigyelőképesség, a felszínre került tünetek gyors és észélyes kombinálása, a valószínűségi számítások egész légiójának elvégzésével, az eredmények átnézésével, korrigálásával, kiválasztásával és a szükségtelenek elvetésével teszik a jó emberismerőt. És ez még nem minden, mert az emberek pusztá megfigyelésének haszna nincsen; külön tehetség kell ahhoz, hogy a megfigyelt adatok alapján befolyásolni tudjuk őket, és akaratukat

céljaink szerint irányítsuk. Ez az aktív emberismeret, az emberek kezelésének művészete. A passzív emberismeret csak szellemi hasznokat nyújt a művelőinek, de az emberekkel való bántani tudás világosan anyagi haszonnal jár. Az ügyvédet, orvost, a kereskedőt, aki jól bánik az emberekkel — udvarias, előzékeny, türelmes —, általában szeretik. Mégse lehet mondani, hogy emberekkel bántani az tud, aki jól bánik velük. A szavakat, amelyeket hozzájuk intézünk, a bánásmódot, szóval egész viselkedésünket egy cél érdekében kell koordinálni.

Az emberismeret és az emberekkel való bántani tudás akkor válik általános társadalmi jelentőségűvé, amikor előáll annak gazdasági szükségessége. Mikor van szükségem, hogy az emberekkel bántani tudjak? Ha az egzisztenciám függ tőlük. Az ősember független. Nincs szüksége senkire. Maga szerez ennivalót, maga varrja a ruháit, maga építi a kunyhóját. Mennél inkább organizálódik a társas élet, annál inkább átszövi azt a függési viszonyok hálózata. Ha veszek, eladok, kérvényezek, kérek, hivatalt vállalok, irodát nyitok, egyaránt függök másoktól. A váltóm sorsa a bankigazgatótól függ, és a bank ismét a bank hitelezőitől.

A fejlődés folyamán azonban az egymásra utaltság egyszersmind bizonyos szempontból lazul is. Ha falun vagyok, messze a várostól, és összeveszek a patikárussal, azért még mindig vagyok szorulva, és ha beteg van a házamnál, a receptet mégis oda kell küldenem. De a városban válogathatok a patikák között. Ha falun lakom, és nem tetszik a csizmadia nyers modora, mikor cipő kell, akarva, nem akarva is hozzá kell mennem. A városban viszont nem szorulok e kellemetlen csizmadiaára, és elfáradok a másik utcába.

Ilyenformán módjában van mindenkinek, hogy a városban csak olyan emberekkel érintkezzék, akivel érintkezni nem kellemetlen. És éppen azért a városi ember igyekszik is kellemes társaság lenni, ami általában (!) annyit jelent, hogy jól bánik azokkal, akikkel dolga van.

De az emberismeret fejlődésének mint társadalmi jelenségnek oka nemcsak gazdasági. A másik ok is összefügg vele, de más természetű. Ez az ok: a szellemi élet evolúciója. A mai ember szellemileg gyorsabb fejlődésű, mint a tegnapi. És a holnapi e tekintetben felül fogja múlni a mait. Nemcsak a szellemi fejlődés generációról generációra való gyorsulásáról van itt szó, hanem folytonos öntudatosodásáról és öntudatosabbodásáról. A tudás ellenőrzése, a szellemi értékek folytonos számolgotása és nyilvántartása, felbecsülése, ezek nemcsak a mai pozitív és egyszersmind szkeptikus tudomány erényei, hanem jellemvonásai a modern embernek is. Szükségünk van reá, hogy ismerjük magunkat; fáradtságot, szellemi energiát kell áldoznunk az önismeretre. Más önismeret ez, mint amelyet a görög szállóige hirdet: *Gnóthi szeauton!* Ez az önismeret, amint a klasszikus korszak bölcseinek pszichológiai okoskodásaiban és az akkor élt művészek karakterizáló módszereiben élénk tükröződik, valami nagyon is elvont tudománynak, valami moralista fontoskodásnak, valami metafizikává szublimálódott elméleti lélektanulmányozásnak tűnik fel, és a mai teozófusok fontoskodó önmegismerési tanácsait juttatja eszünkbe. Az újkor embereinek önismerete azonban általában praktikus jellegű. Hasonlít a modern tudományhoz, mert nem nagy elméletekkel és nem összefoglalásokra dolgozik, hanem sok apró adatot gyűjt egymás mellé, megkeresi az oki összefüggések láncmeneteit. De ahol nem találja, nem siet spekulatív úton pótolni azokat a hipotézisek traverzeivel. Ilyenformán mindenkor meg van győződve, hogy tökéletes önismeret lehetetlenség. A magunkról, az énünk természetéről szerzett különböző adatainkat soha tökéletesen össze nem egyeztethetjük, emellett azonban felhasználhatjuk őket szellemi erőnk irányítására, akaratunk edzésére, társasági viselkedésünk szabályozására. Ennek az önismeretnek az értéke végeredményben bizonyára mégis nagyobb, mint a filozófusok definitív természetű önismeretének. Ez a folytonosan éber cenzor nemcsak azt el-

lenőrzzi, hogy logikusan, ízlésesen cselekszünk-e, hanem hogy öntermészetünk gyengeségei, primér és ellenszenves ösztönei ki ne bújjanak, elemi erőre ne kapjanak.

Freud, a pszichoterápia új irányának megalapítója, két fősisztémára osztja az emberi lelket. Az egyik cselekvő, agresszív jellegű, a másik az ellenőrző, gátló, befolyásoló rendszer. Az első adott fix képződmény, az ősi animális énünk. Önző, akaratos, kegyetlen. A gyermekkorunk énje ez, és álmainkban átveszi fölöttünk az uralmát. A másik szisztéma: szerzemény. A kultúra, a morál építménye. Leküzd a immorális vágyakat, a nemtelen és ízléstelen ősent.

Freud nem az öntudatos megfigyelést és fegyelmezést akarja ezen a szisztémán érteni; ez a kis gépezet az öntudat küszöbe alatt dolgozik, és az öntudat tartalmát magát is mintegy automaticæ szabályozza. Képzeljük ennek a lelki ellenőrző rendszernek abnormálisan nagy fejlődését, képzeljük el, amint az az öntudat minden tényére kiterjeszti a figyelmét, képzeljük el egy beteges túltengését, midőn az már csaknem bénítólag hat a primér, akaró, mozgató énré, és előttünk áll a modern ember önismeretének és lelki fejlődésének természete.

Ha ismerjük magunkat, azaz ha már sok fáradságot pazaroltunk a saját énünk vizsgálatára, akkor érdekelni kezdenek bennünket az emberek. Nemcsak az érdekes emberek, a társaságbeli különlegességek és ritka példányok, hanem kivétel nélkül mindannyi. Rájövünk, hogy könnyelműség mindenkit, akivel érintkezünk, legalább felületesen meg nem vizsgálni, miután idő van reá, és a dolog mulatságnak is érdekes. Az adatok önmaguktól kínálkoznak. Az akaraterőről, az érzelmi életről, a gondolkodásra, elmélkedésre való hajlamról a mozdulatokban, a beszédben, az arckifejezésben, a fejtartásban, a tekintet kvalitásában felvilágosításokat kapunk. Az emlékezőtehetség, a lelki differenciálódottság, a kifejezőképesség, az önismeret, az emberszeretet, a szexuális diszpozíciók, az önzésre és önzetlenségre való hajlamok szintén megnyilvánulnak bizonyos szimptomákban, ame-

lyeket kezdetben nehezen tudunk értékesíteni, rendezni és összefoglalni, de amelyeket később folyton csökkenő hibával dolgozunk fel számításainkban. Hiszen a lelki tulajdonságok egy része már pszichofizikailag is mérhető. Az emlékezőtehetséget, a reflexingerlékenységet, az apperceptív képességet a másodpercek ezredrészeivel mérjük: az akaraterőről, az elfáradásról az erőmérők adnak részleges felvilágosítást.

Egyelőre azonban semmi egyenes út nem nyílik, amelyen az emberismeret hamarosan átjuthatna a művészet berkeiből a tudományok lépcsőházába. Nem érdektelen dolog, hogy a pszichológia legkiválóbb művelői a praktikus emberismeret terrénumán gyámoltalanságukkal és tapasztalatlanságukkal tűntek ki. Kísérleteik és elméleti okoskodásaik határain túl fogalmuk sincs a lélek funkciójáról, és véleményt mondani emberekről nem tudnak. Míg viszont egészen egyszerű emberek megdöbbennek kifinomodott látásukkal, szinte természetfölöttinek tetsző emberismerő képességükkel. Ügyvédi írnokok, kereskedősegédek, házalók között sok kiváló emberismerőre akadunk. Előre megmondják, hogy a kliensnek, vevőnek, eladónak milyen szándékai vannak. Zsebében van-e a pénz, amivel tartozik, hitelbe fog-e vásárolni, szüksége van-e rá, hogy ócska holmiját eladja? Pedig az ő emberismerő apparátusokról többnyire hiányzik az önismeret csiszolt, finom okuláréja. Titkuk, hogy a körülmények és tehetségük ráviszik őket a fokozott megfigyelésre.

Az utcai cipőfűzőárus fiú például egyszerű emberkezelési sablonnal dolgozik. Utánunk szalad és kapacitál. A cipőfűzőárusok tapasztalatai tudniillik visszamenőleg azt bizonyítják, hogy az emberek nagy részének nincs elég energiája, hogy szükségtelen holmit ne vásároljon, ha van pénze, ha nagyon kínálják, és ha a szükségesség a távol jövőben esetleg fennforog. Éppen ilyen pszichológiai sablonokkal dolgoznak a politikai kapacitálók, a kortesek, a szónokok; ők az ellenállást nem okokkal és érvekkel, hanem elsősorban fárasztással győzik le.

Az akarat pedig, motorikus jellegű idegfolyamat lévén, mindenkor fárasztható. (...)

Az emberismerőnek minden hasonló ténnyel számot kell vetnie. És éppen ebben a *kell*-ben rejlik az emberismeret tápláló forrása. Aki nincs rászorulva az emberkezelésére, az nem is igen fog vesződni velük, és nem is lesz alkalma a gyakorlat folytán mesterré lenni. Olyan fegyver ez, amelyet elsősorban a gyengéknek kell megszerezniök. A századokig elnyomott és üldözött zsidók ezzel tudták föntartani magukat.

Egyik módja az emberek kezelésének az alkalmazkodás; megvesztegető, hat. A törvény elé került cigány túlzott alázatossága is emberkezelés. Csakhogy sablon, mert nem előzi meg az individualizált embervizsgálat. Stendhal, akinek szenvedélye volt az emberek ugratása — az emberkezelésnek *l'art pour l'art*-ja —, kiváló emberismerő volt. Taine azt írja róla, hogy „egyike azoknak a férfiaknak, akik Balzackal, Saint-Beuve-vel, Guizot-val és Renannal Montesquieu óta leginkább járultak hozzá az ember és az emberi természet ismeretéhez”. És valóban azt látjuk, hogy Stendhal a sorsát emberismeretével lényegesen befolyásolta, kitűnő összeköttetéseket szerzett, mindig segített magán valami képp; szerencséje volt a nők körül, bár szép férfinak senki sem mondta. Éppen így kiváló emberkezelőnek mondják a nagy politikusok, diplomaták túlnyomó többségét.

Az emberkezelés akaratérőt tételez föl. „Nem szabad belefáradni a kitűzött célért való munkálkodásba, az emberek preparálásába” — ez a legfőbb praktikus elv. Éppen ezért a nagy akaraterejű emberek kevésbé értékes emberismereti tehetség és felületes adatok birtokában is jobban boldogulnak az emberekkel, mint nagy tehetségű írók és művészek, akik foglalkozásuk szerint kitűnő megfigyelők, de kedélyük érzelmi, szenzitív berendezése miatt az emberkezeléshez nincsen elég energiájuk, türelmük, és az első sikertelenség elfárasztja őket.

Minden családban akad egy diplomatatehetség, aki az apró házi ügyekben akaraterejének nagyságával döntő szót biztosít magának. Néha az apa, másszor a nagypapa, olykor az anya, vagy éppen az egyik gyermek.

A modern gondolkozás azonban önismeretre és önmagunk vizsgálatára tanít mindannyiunkat. Tisztába kell jönnünk azzal, hogy a lelki erőink és hiányaink pontos ismeretére ugyancsak szükségünk van. És mielőst ezt beláttuk, a kényszer érzésével lep meg bennünket az emberek folytonos megfigyelésének szükségessége. Reá kell jönnünk tehát, hogy mik az emberismeretünk hiányai és mik az emberekre hatni tudásunk nehézségei. Miután az emberek túlnyomó része mégsem született emberismerő, és miután a modern gondolkodás egyik vívmánya, az új önismeret még mindig nem nyilvános tudomány, hanem a terjedő és gyorsuló szellemi evolúció esetleges következménye, a számítások még aránylag elég egyszerűek. De más a helyzet, ha két igazi emberismerőnek és emberkezelő művésznek akaratata és szándékai ütköznek össze. Itt igazán füst és durranás nélküli puskaporral megy a harc, és végeredményben mégiscsak az eredetileg nagyobb, eltakart, nyers erő győz.

Íme, a kifinomult, tökéletesített emberismeretnek az a vége, hogy üvegbura alá állítják; az ember a kétségbeejtő, világos, fárasztó analízisek után azt veszi észre, hogy a belső primér ösztönök ellen küzdeni nehéz és sokszor szükségtelen. Innen van, hogy a legműveltebb, legdifferenciálódottabb lelkű emberek sokszor szívesen vedlenek gyermekké. Természetes reakcióképpen a csin-talankodás, a kellemetlenkedés és a komiszkodás kezd nekik örömet okozni. Strindberg regényének, a *Fekete lobogónak* hőse, Zachris író, aki nagy intellektuális életet él, a feleségének a szeretőjét (aki nő) bottal veri meg. Egyszersmind szorongva és örvendőve lesi, hogy az asszony hízik, mert a háj ellensége a szexusnak. Halálra eszi a méreg, mert egy íróársának cikke jelent meg a *Revue des deux mondes*-ban. Szóval a nagy önismeret,

amelynek pedig célja és értelme az, hogy a saját ügyeinket bizonyos méltóságos távolságból tudjuk szemlélni, végeredményben lomtárba kerül, mint valami nagy költséggel, fáradsággal megszerzett apparátus, amelyet többé nem használunk. Zachris intellektusát csupa elemi, állati ösztönök mozgatják.

Valóban az önismeret bizonyos fokon túl bizonyos fajta embereknek egyenesen káros, terhes, kellemetlen. A gimnáziumi tanárok, akik között annyi a félszeg ember, magános, ülő életükben mintegy föl engedik burjánozni ezt az ellenőrző, önmegfigyelő énjüket. Ez még nem jelent jó önismeretet, csak egy, az életmód által felfokozott nervózus diszponáltságot. Az ellenőrzés exponáltabb lelki állapotban még fokozódik. Az ilyen ember azután *társaságban* kifogástalan, könnyed és szellemes akar lenni, azt éri el, hogy mozgásai a természetességükből vesztenek, az asszociációs pályák nem végzik a kapcsolásokat és még a közönséges beszélgetés is nehezebbre esik. Egy kis alkohollal narkotizálva az ön-megfigyelést, sokszor hamarosan rendbe lehet hozni az embert. Az efféle önismeret tehát árt, és haszna csak akkor van, ha az önfegyelmzés művészete, a saját magunk ügyes „kezelése” és beállítására való képesség járul hozzá.

Itt ismét érdekes tények tűnnek szembe. A két képesség egymás rovására fejlődik. Kitűnő önismerők, mondjuk poéták, akik a kedélyük legmélyebb titkait is meglesik, ritkán jó önfegyelmzők, az ő passzív önismere-tük a művészetükben használódik föl, és kevésbé hajtja a vizet az önfegyelmzés malmára. Ezért annyi közöttük a megférhetetlen és kellemetlen ember.

Odáig jutottunk tehát, hogy az emberismeret és annak speciális fajtája, az önismeret is a mindinkább gyorsuló szellemi evolúció és a társadalom gazdasági differenciálódásának termékei. Az újabb és újabb nemzedékek során az egyének szellemi fejlődése mind gyorsabb. Az emberismeret és önismeret, amelyhez a hosszú életű öregek azelőtt mintegy automatikusan hozzájutot-

tak, már a fiataloknak is mind nehezebben nélkülözhető; hozzá kell alaposan látniok annak megszerzéséhez. Így fejlődik ki a nyugati társaságbeli élet, ahol mindenkin rajta van az önismeret és emberismeret előkelő dressze, és ahol valamennyien az emberkezelés retorikájával és az önfegyelmzés arcfestékeivel dolgozunk. Az élek lecsiszolódnak, látszólag sehol sincs erős akarás és nincsen erős ellenállás, az ellenségeinket és az ellen-szenves arcokat nem ütjük le és nem vágjuk kupán, mint a rablólovagok és a krakéler huszár főhadnagyok, mert egyrészt belátjuk az illetők relatív igazságát, ellenünk való küzdelmének relatív jogosságát, másrészt nevetségesnek és ízléstelennek tartjuk, hogy valakit, aki a primér állati énünknek szemre nem tetszik, megbántunk, vagy antipátiánkat a viselkedésünkben neki eláruljuk. Egy magasabb humanitás és emberi erkölcs perspektívája ez, amelyben egyrészt önzők maradunk, mint eddig, és másrészt szeretjük a véreinket, rokonainkat, ismerőseinket, sőt embertársainkat, mint eddig, de egyszersmind szigorúbban örködünk a saját hibáinkon, nem ritkán az önmagunktól való undorodás idegsorvasztó érzésével. És higgadt kontemplációval vizsgáljuk meg a mások iránt való vonzódásunk, szeretetünk természetét. Nem bízunk a szimpátiánk és nem bízunk antipátiánk jogosságában. Fenéig fölkeverjük érzelmeink levesét, és az ételből, amit belőle tálalunk, ilyenformán senkinek sem jut sem föle, sem alja. Hivatásos emberismerő életében szinte törvényszerűen bekövetkezik egy korszak, amikor nem szeret és nem gyűlöl senkit. Valami semleges nemtörődömséggel néz el az emberek feje fölött.

A modern ember ezen az úton haladva nemcsak az emberekkel, de magával szemben is érzelmi holtpontra kerülne, ha nem fáradna el az emberismerés és önismerés, az emberkezelés és önfegyelmzés nemes és morális játékában, és nem engedné szóhoz jutni a primér, gaz, akaratos ősi énjét, aki azután rendet teremt a lelkében. Áramokat és ellenáramokat indít, szeretetet és

gyűlöletet kelt, szóval annyi állatot helyez belénk és annyi jóleső öntudatlanságot, amennyi szükséges, hogy az életet elviselhetőnek, érdekesnek, sőt kellemesnek találjuk.

1909

SZABADKA „SZÉPSÉGEIRŐL”

(SZOMORY DEZSŐ-STILUSBAN)

Lord Lawrence, a kitűnő globetrotter, atyai barátom, aki egy esztendő előtt a cigányokkal foglalkozott, és akkor Szabadkán járt — talán lesz, aki emlékszik rá —, tegnapelőtt újra sürgönyözött nekem. És délután már jött az expresszsel Konstantinápolyból. A pályaudvaron vártam.

— Nos, lord Lawrence, a cigányokkal és a muzsikával végzett, nemde?

— Ó, igen, december elsején — mondta a lord. — Az élet rövid, és múlnak az esztendők, és az ember él. Ha nem vigyáz és nem okos, kísétál a világból anélkül, hogy valamit is látott volna belőle, vagy valamit megtudott volna!

— Az ön logikájával nem lehet küzdeni, lord — szóltam őszinte csodálkozással.

— Alig — felelte a lord —, alig... Most a házakat nézem és tanulmányozom az emberek lakásait, a fészkeket szanaszét a Westminstertől le egészen Sidneyig.

— A házakat? — kérdeztem megdöbbenve. — Házak vannak itt, van néhány emeletes ház is meg zsindeyes is, de a legtöbb csak náddal fedett apró, akkora csak, mint egy lyuk vagy vacok szétszórva a város körül ezerszámra. Azokban laknak a gazdag emberek — tettem hozzá bizonytalanul —, itt meg — fölmutattam a Kosuth utcai erkélyekre — csupa szegény ember lakik. Nekünk, lord, nincs múltunk, fiatalok vagyunk, csúnyák, mint egy ma született csecsemő. A szabadkai polgárok a XVIII. és XIX. században nem volt pénzük ahhoz, hogy szép házat építsenek. Vagy volt pénzük, de nem

akartak szépet, azaz drágát építeni. Vagy végre volt pénzüik, de nem tudták, mi az a szép. És ez az utóbbi a legvalószínűbb. Inkább elkártyázták a pénzüket, vagy elásták a szobájukban az aranyakat, mint a kutya a csontot.

De hát ne arról beszéljünk, hogy mi van és mi nincs, hanem, úgy mégis, mi akad!

A napfényes decemberi délutánban beértünk a piac-térig.

— Nézze — mondtam a lordnak —, ez a legszebb ház — és rámutattam a Virág utca sarkán lévő kúriára. — Vojnics Lukácsé ez a kis kastély — mondtam —, de stílus van benne, hagyományok és ízlés. Ez az építész megbecsülte az anyagot és a megbízóját. Volt ízlése, ami errefelé szokatlan, feltűnő, szinte megdöbbentő, volt ízlése és tudása.

Bementünk a ferencesek templomának teréig.

— Ez a kapucinus templom — szólottam. — Szintén elég csinos ház. Így nappal szegényes és bántóan világos. De az esti ködben vagy hajnal felé, a reggel szürkés-kék színeiben a falai derengése valami kis olasz várost juttat az eszünkbe, valami vidám és boldog fészket, ahol sok makarónit esznek, kevés húst, és a szép olasz lányok csaknem sikoltva éneklék az Ave Mariát vasárnaponként.

Tovább mentünk keresztül a piacon.

— Ez lesz az új városi székházunk — magyaráztam tovább. — Óriási lesz és modern stílus, amit ízléses ember nem sajnálhat eléggé. A kis teret be fogja tölteni, és reá fog nehezedni a házakra körös-körül, mint egy hatalmas tyúk, amelyik szakajtón ül.

Megállítottam a lordot a Deák utca sarkán.

— Hanem itt, itt van egy ház, amelyet érdemes meg-nézni. Egy Milinovics nevű emberé, aki valószínűen nem is sejti, milyen szép háza van. Szilárd architektúra, előkelő és könnyed tagozottság. Jól lendülő íves ablakok és egy kecses torony, amelyet egy kariatida tart. Egyetlen hibát nem találni!

A lord bólintott.

— Ne bólintson, kedves lord Lawrence — folytattam —, fél óra, és végére érünk minden szépségnek. Itt az Eötvös utcában mutathatok még két házat.

Folytattuk az utunkat. Egy vaskerítés mellett megá-
lítottam a vendégemet.

— Itt az egyik — mondtam. — Ott hátul a kert vé-
gén van a kis ház vagy inkább pavilon, és nem is látni
jól. De az egész, a kert, a begyepesedett út, a hervadt
fű az ágyásokon, a kopasz fák, az egész zengő barna
tónus, az enyhe tél harmóniái, az elhagyatottság —
mindez poézis, szépség, ez alighanem egészen véletlenül
került ide. Az ember szereti, azt hiszi, hogy nem lakik
itt senki, csak néha pár hónapra költözik bele egy ma-
gányos lakó, aki nem mozdul ki a szobából, és hogy mit
csinál, azt ki nem lehet találni — se azt, hogy honnan
jött és hova fog menni!

A lord beszívta, fölitta az idegenszerű kis kert má-
giikus és megejtő színeit. Megráztam, azután tovább
mentünk.

— A régi posta itt balra, még ez van itt — folytat-
tam —, a régi posta. Nemes lendület, előkelőség, kissé
olcsó az egész, pár forintot ér mindössze, de szép. Ez
a ház talán még Brüsszelben is mutatna, alkalmas he-
lyen persze.

Cigaretára gyűjtöttünk és visszatértünk. Elvezettem
a Petőfi utcába. Megmutattam a zsinagógát.

— Kissé túl színes, de körvonalalaiban formás — mon-
dottam. — Vörös téglaszínűek maradtak a falai, mint
valami terrakotta szobrocška. Egészen új még. Ha tem-
perálódik, a színe szép lesz. De a gimnáziumot ne nézze
meg, lord Lawrence, mert bosszankodni fog az emberi
ízléstelenség e kis tárházán, amelyet a homlokzat kép-
visel!

Oldalt kerültem, eltakartam az épületet, mintegy ki-
kapcsoltam a lord horizontjából, aki hallgatott. reám,
és meg sem nézte.

Tovább mentünk, átkerültünk a túlsó oldalra. És

könnyed beszélgetéssel haladtunk a szánalmas, csúnya házak sorfala között. Végre megállíthattam a lordot.

Egy emeletes ház előtt állottunk. Mint ilyen, magános az utcában. Valami idegen távoli országból és időkből ideszármazott jövevénynek látszik. Andersen meséiben szerepelnek ilyen házak, nyugalmazott tábornoikkal és öreg színésznőkkel a lakásokban. A bolthajtásos, jól rajzolt kapu előtt egy kerek kő, mint egy fél malomkerék. Alatta, mélyen a földben, tán régi titkok rejlenek egy vasládában. A szobában pedig avult bútorok, bársonyok és selymek, múlt századbeli zongora, terebélyes szekrények Altwien-porcelánokkal.

Ez a ház minden egyszerűsége mellett is művész munkája. A teteje, mint egy sapka, könnyeden és biztosan fedi a falakat. Az arányok nemesek.

— Igen — mondta a lord —, ez nem barátságos ház, de szép ház.

— Ismerem a gusztusát — tréfálkoztam —, de menjünk.

Visszamentünk, befordultunk, és a Szent Teréz-templom elé kerültünk.

— Ez a templom — mondtam — az egyetlen, amely méltó az isten fenségéhez, akinek lakásul készült. Van még több is a közelben, egy Szent Györgyhöz és egy Szent Rókushoz, de azok gyenge alkotások, és alig hiszem, hogy az Úr szívesen ellátogatna oda is, legfeljebb a kapucinusokat szerencsételti nézetem szerint — és csak vasárnap fél tizenkettőkor, amikor sok szép aszszony van a templomban.

— Na — rebegte lord Lawrence —, nem szeretem az ilyen pogány tréfákat.

— Csak az építészét óhajtottam dicsérni, és a botránkozási szándék mindenképp távol áll tőlem — feleltem. — Ez a templom késői empire némi barokk és román ízzel; könnyed, karcsú és csöppet sem súlyos. Olyan, mint egy kedves, fiatal lány, aki meztelenül nyakig vízben áll.

Körüljártuk a templomot.

— Nem érdemes bemenni — folytattam. — A meny-nyezetfestmények gyengék, az oltárképek és üvegfestmények közepesek és a mozaik mindennapi, mint jobb fajta konyhákban. De kívülről a templom csodálatosan egész, egységes és hatalmas formaérzékről beszél, mint egy Beethoven-kvartett első tétele, az opus 18-ból. Most még megmutatom önnek a parókiát, ami elég jó formájú.

Megmutattam.

— Mint egy kis kincstár vagy mellékállomás — mondtam. — Jó asztal, jó borok, kövér papok és megelégedettség. És még valami: egy öreg írnok — Harangozó bácsi vagy mi a neve — a matrikulák mellett. Mindezt az építész ki tudta hozni a homlokház vonalaiba, és ehhez tehetség kellett. Az anyag persze gyenge, vastag a vakolat, kevés a márvány, olcsó minden, mint a bunyevác túró. Most pedig mehetünk a vasútra.

Elindultunk. Már alkonyodott. A gázlámpák köröskörül már égtek. A Zombori út végén tragikus skarlát-színekben és kék, puha, de hideg felhőfátyolokban tért aludni a nap, mint egy öreg bibornok. Néhány villamos ívlámpa a jobb üzletek előtt idegenszerűen és nagyzólan fénylett. Némán haladtunk jó darabot.

— Városi Színház — betűzte a lord.

— Egy régi szálloda — mondtam. — Valamikor szép volt és kopott, most kifehéřítették hazug malterrel, és most komikus, mint egy párizsi szabású ünneplőbe öltözött iparosleány, selyemkendővel a fején.

A lord sajnálkozott.

— Pedig a homlokzat arányai nemesek — mondta.

— Hanem itt balra — szólottam —, itt a Bárány Szálloda. Fantasztikus és önkényes, de van benne invenció és karakter.

— Jó — mondta a lord a fogai között. — Jó!

Tovább mentünk.

— És a sarokház — folytattam — itt a Nemzeti Szálloda mellett. Ez a sarokház intelligens és formás. Nézz meg a portálét, az erkélyt, a bemélyedéseket, a kiugrá-

sokat, a tetőt és az ablakokat. A legegyszerűbb és legolcsóbb anyaggal is mond valamit. Rouenben és Lyonban is megtűrnék ezt a házat! És ha kert közepén állna, egy londoni garzon is ellakhatna benne a legjobb társaságokból.

— Igen — válaszolta a lord. — Igen.

— Igen — mondtam —, és istenem, ennyi az egész. Több nincs, ha a földet fölásom, akkor sincs.

Némán mentünk a vonatig. A lord vidáman az új utazás reményében, én kissé elborulva. A lord búcsúzott, megrázta a kezemet, és felült a budapesti gyorsvonatra.

1910

KIS ÉRTEKEZÉS AZ ÉLET JÓ ÉS ROSSZ DOLGAIRÓL

Atyám, aki születése óta balkezes, a következő találó hasonlattal szokta asztali beszélgetéseink alatt megvilágítani az emberi élet természetét:

— Az életben a jó és a rossz hasonlóak és mégis el-
lentétesek; mint a jobb kéz és a bal kéz. A balkezes
embernek a bal keze a jobb és a másik a bal. Két jobb
kezű ember még sose volt, se két bal kezű. Éppígy álta-
lános szabály, hogy az élet nem tejföl és nem csupa
szenvedés, hanem a kettőnek a vegyülete.

Kisgyermekkoromtól kezdve szívembe véstem atyám
mondását, amely mint a bölcsességnek apró, de kitűnő
gyártmányú mécsese világította be életem útját. Való-
ban mindenkor azt tapasztaltam, hogy az élet apró gyö-
nyörűségei az apró kellemetlenségek nélkül semmit sem
érnének, és csak az a kellemes változatosság, amellyel
a sors feltálalja számunkra az eseményeket, csak ez biz-
tosít az unalom ellen. Az egyhangúság, ha valakinek
csak a gyönyörök vagy csak a bajok jutnak — egyaránt
elviselhetetlen!

Ez az utóbbi tétel már a saját állításom, és mintegy
kiegészíti atyám elvét. Nem annyira praktikus jellegű
igazság, mint az övé, mert a következtetésnek némileg
metafizikaíze van, amit talán ismeretelméleti alapokon
meg is lehetne támadni. Tudniillik gyakorlati példát nem
tudok rá, hogy valaki a gyönyörűségek és élvezetek
szünni nem akaró egymásutánjában unta volna magát,
éppúgy, mint ahogy sok ismerősöm között, akiknél kér-
dezősködtem ez irányban, senkire sem akadtam, aki
ferbliben egy kézben négy ászot látott volna. Vannak el-
méletesleg bizonyított igazságok, amelyek még sohasem

teljesültek, de mégis az igazság minden ismervét magukban foglalják.

Mint mondtam azonban atyám elve inkább praktikus jellegű. S eme rövid értekezésemet szintén gyakorlati igazságok megbeszélésére szántam. Röviden rátérek tehát, hogy az élet dolgait két főcsoportra osztom: jókra és rosszakra. Sok véleményt volt alkalmam hallani efelől, mégpedig egész jelentéktelen emberekét, amire különösen súlyt helyezek. Feltűnő, hogy férfiak, gyermekek és nők e tekintetben általában eltérően nyilatkoznak.

E helyen azonban csak saját tapasztalataimat mondom el.

Rossz dolognak tartom az étvágytalanságot és kedvetlenséget. A fájdalmas betegséget.

Az új cipőt, amelyet drága pénzen vettünk, és mindamellest szűk. Rossz az az érzés, amelyet a körömmel kapart pléh csikorgása kelt.

Borzasztó a várakozás telefonfülkében, ha automatikus a telefon. Amikor nem lehet csöngetni, mérgeledni, dühöngeni, ha létezésünkről a központ nem akar tudomást venni, nem lehet kiabálni és panaszkodni, csak várni kell, várni izzadó homlokkal és télikabátban. A cigarettafüst a szemünkbe megy, és a szívásban kiesünk a lassú, gazdaságos egyensúlyból. A telefonbeszélgetés így elronthatja az egész napunkat, mert holmi kisebb nikotinmérgezés forrásává lesz.

Rossz dolog, hogy ilyenkor bosszankodunk a cigaretára, és szivartól remélünk néhány megváltó percet. A szivar azután, ha havannára áldozunk (mert mindenáron ki akarunk kecmeregni a bajból), rendesen nem szelel, és befejezi a cigaretta megkezdett munkálkodását.

Rossz dolog villamoson járni télen, a peronon pénzt elejteni, és a sárcipőnket a pad alatt felejtteni.

Rossz dolog vasúton utazni, ellenben jó — szénásszeikéren és automobilon.

Kötözni való bolond, aki ragaszkodik a pontossághoz,

mert az elkésések az ő számára ismét világfájdalmas érzések forrásaivá válnak.

Éppúgy szamárság utánakerdezni, hogy az új tízkoronás kalapunk valóban csak négy koronát ér-e.

Az életet általánosságban illúziók malteranyagával kell felépíteni. Ezek az illúziók szinte jórészt testi érzéseken alapulnak és mégis szellemi javak.

Például az a hit, hogy borotválkozás után valóban újjászületünk, a borbély kezét a földi boldogság egy kis részének letéteményesévé avatja.

Jó dolog frissen áthúzott ágyba feküdni, miután előzőleg langyos kádfürdőben elálmosodtunk.

Jó dolog a hidegről bejövet a kályha mellett kezét dörzsölni és dicsérni a szép fehér havat.

Jó dolog az első hóesés után szánkóba ülni, és tágra nyílt szemekkel őszintén csodálkozni az ismerős tájak varázslatos megváltozásán.

Jó dolog sok fogásból álló ebéden részt venni, keveset enni és örülni a saját mértékletességünkön, utána szivarra gyújtani, és csak harmadrésznyire elszívni.

Jó dolog vidám tavaszi alkonyban Chopint zongorázni, és közben mozdulatlan, vékony, hú leányjakkat szelíden, szeretettel három másodpercre egyszer megcsókolni.

Jó dolog reggel falun korán kelni, és mosdás előtt a harmatos fűben mezítláb, könnyű lélekkel — bensőnkben mosolyogva a csiklandó napfény szépségétől — szaladgálni.

Jó dolog fehérre meszelt szobában, kávé után, régi, de tisztán hangolt kis zongorán Mozart-szonátákat játszani, ingujjra vetkezve, délig.

Jó dolog könnyű influenzával lázban feküdni három napig, és a negyedik nap tettetett lábadozással visszatérni az „életbe”.

Sok hasonló megállapítást sorolhatnák fel; ez azonban teljesen céltalan. Az eddigiek nyomán minden értelmes ember könnyen osztályozhatja őket az egyik vagy másik csoportba. Közömbös állapota nincs az embernek.

Vagy jól érzem magam, vagy rosszul. „Se jól, se rosszul” — ez hibás disztinkció, az ilyenre azt kell mondani, hogy rossz. A munka, a kötelességteljesítés olykor nehezünkre esik, és akkor rossz; olykor örömet okoz, és akkor jó. A legközömbösebb cselekedeteinkben és állapotainkban is meg lehet találni azt a valamit, ami a mérleget jobbra vagy balra húzza.

Csak egyetlen nehéz pontra óhajtom felhívni olvasóközönségem figyelmét.

Mi a jó? — kérdezem. — Beleszeretni valakibe, vagy kiábrándulni? És melyik a kettő közül a rossz?

Költők, tudósok különböző véleményeinek labirintusában itt a két véglet között terjengő nagy űrt kell fáklyánkkal bevilágítanunk. Vannak esetek, amikor szerelembe esni jó és kiábrándulni fájdalom, viszont máskor a szerelem hoz fejünkre felhőket, és a kiábrándulással érkezik a jókedv éltető melege. És ez egyaránt áll a viszontszerettetés és viszont nem szerettetés eseteire!

Íme, a szerelem mintegy ellentmondásban, antinómiában egyesíti a jó és rossz fogalmat!

Ezekből látható, hogy atyám elve, amelyet az élet jó és rossz dolgairól hangoztatott, és amelyet, balkezesnek születvén egy, a kezekről vett hasonlittal világított meg, valóban jelentékeny gyakorlati értékeket foglal magában. Mint ilyent e kis értekezés alap gondolatául választottam, és a gondolkodó emberek érdeklődésébe ajánlom.

1910

AZ AMERIKAI PÁRBAJ

Legutóbb ismét amerikai párbaj hírének a fekete de-nevére röpködött. Egy huszonkét éves fiatalember ölte meg magát. A fekete golyót húzta... becsületszavát adta az ellenfelének... egy apróhirdetésben üzenetet olvasott... és idegen városba ment, hogy engedelmeskedve a figyelmeztetésnek, végezzen az élettel. Szegény fiú — akaratlanul is — megkísérelte a menekülést, fiatal életvágya kényszerítette erre: *módot adott rá*, hogy megmentse. A bátyjának levelet írt elutazása előtt, amelyben bejelentette, hogy öngyilkos lesz. És a testvér *még idején* beszélhetett telefonon a szállodai főpincérrel. És a főpincér még felmehetett a szobába... Sajnos azonban kijött onnan és pár pillanat alatt durrant a pisztoly. És ez az, ami ebben az esetben sírnivalóan tragikus.

Egy okos és tiszta fejű ember a főpincér helyében a következőket teszi: Fölviszi magával a tűzilegényt és még egy pincért, egy harmadikat pedig rendőrért küld. Bevonul a szobába kis csapatával, lefogatja a fiatal urat, elveszi tőle a browningot, és őrizteti a gyereket mindaddig, amíg a hozzátartozó meg nem érkezik. Akkor azután egyszerűen szanatóriumba lehetett volna csukni az ifjút, jó markos ápolók őrizetére bízni, és benn tartani mindaddig, amíg kigyógyul a beteges szerelméből, a beteges morális gondolkodásából, vagy mind a kettőből. Mert valamennyien súlyosan beteg, avagy súlyosan megbetegített emberek ezek az amerikai párbajozók. Innen van, hogy nem értjük őket. Nem tudunk behelyezkedni a gondolkodásukba.

Mert mindig szerelemről van szó. Más okból ameri-

kai párbajt sohase vívnek. Egy normális és felnőtt férfiember azonban nem fog soha belemenni ilyen gondolkodási útvesztőbe, amelynek közepén a Véletlennek a sötét szakadéka nyílik. Ha végtelenül szeretek egy nőt, hajlandó vagyok mindenre, csak arra nem, hogy megkockáztassam a végleges elvesztését, mielőtt még az enyém lett volna. Ha a vágyakozó hím karddal, pisztollyal, ököllel küzd a nőért a vetélytársával, ez érthető és tiszta dolog. De hogy lemondva a küzdelemtől, a véletlenre bízva a dolgot — ez egy olyan inaktivitás, amelynek talán legfőbb rugója egyrészt egy patológiásan fokozott mazochizmus, másrészt — ami ebből ered — a küzdelemtől való irtózás, a küzdelem nélküli kényelmes győzelemnek a reménye. Az amerikai párbajban mindkét fél vakon bízik a saját győzelmében és teljes lelkével követeli a másiknak a pusztulását. Innen ered, hogy sohase vagy csak nagy ritkán sikerül kideríteni, ki a párbaj életben maradt győztese. Az öngyilkos nem válik denunciálóvá, holott öt-tíz évre fegyházba juttathatná szerencsés vetélytársát. Ez volna tudniillik az emberibb, az egészségesebb, a természetesebb koncepciójú cselekedet. Miért nem tesz? Nem a becsületlenségéje miatt. Hanem azért, mert győzelem esetén ő maga is föltétlen megkövetelte volna a másiktól az öngyilkosság végrehajtását, és bizton akart számítani a tökéletes titoktartásra.

Még egy momentum van, amit itt nem szabad figyelmen kívül hagyni. Az amerikai párbajról csak ketten vagy hárman tudnak. A vesztes senkinek se szólhat róla, szava köti. Nincs embere, akivel megoszthatná a titkát. Sőt bizonyos, hogy alapjában is magába zárkózott természet, s így nincs igazi barátja. Mert *ha volna*, akkor *sohase* transzformálódhatott volna föl benne a szerelem ilyen magas feszültségű patológikus érzésé. A baráttal való beszélgetés, a szerelmi ügyek megbeszélése — mint holmi biztosítószelep — állandóan *reális* feszültségben tartja nála a szexuális vonzalmat. Az amerikai párbajozóknál épp ez a lelki *magárahagyottság* a fon-

tos. A párbaj pillanatától kezdve, amelybe a kényelmes győzelem biztos reményével ment bele, attól kezdve, hogy kihúzta a fekete golyót, az egész ügy egy fixa ideává lesz. És azután szépen növekszik, fejlődik ez a részleges szerelmi és erkölcsi örület. Ha a nő is tud róla, aki mindig szadista természet (ez teljesen bizonyos, mert hiszen két típusosan mazochista férfi érdeklődését keltette föl), csak örül az esetnek, hízeleg a hiúságának és abszolúte nem érzi magát felelősnek, sőt akaratlanul is presszionálja a vesztest. Szóval még egy körülmény, ami csak fokozza a rémes elmebetegséget.

Így elmélkedve ezekről a dolgokról, oda jutunk, hogy aki amerikai párbajra vállalkozik, már lelkileg nem lehet normális ember. Vagy veleszületetten degenerált, vagy időlegesen elmebeteg, hibás ítéletű. Akármelyik eset is álljon fenn, a vesztes fél — ha csakugyan magában tartja a titkot — ellenállhatatlanul gördül, csúszik bele egy súlyos fajta kényszergondolat-szisztémába, amelyből nem tud kivergődni, s amely őt az öngyilkosság kényszercelekedetéhez vezeti. Azok az amerikai párbajozók, akik nem váltják be a szavukat, akik megszöknek vagy eltűnnek, azzal az egészséges, emberi cselekedettel alapozzák meg a tébolyból való menekülés útját, hogy a titkukat megszegik, és valakinek elmondják a dolgot, aki azután a maga ép eszével segítségükre van, és kikorrigálja az ő abszurd, beteges gondolatmenetüket. Mert — jegyezzük meg ezt mint fontos és alapvető igazságot — az egészséges férfiasság kizárja az egy asszonyhoz való feltétlen kétségbeesett ragaszkodást. Lemondani nem tudni — sokkal-sokkal nagyobb férfiatlanság, gyengeség, mint megszegni az ilyen „be-születést”.

1914

GYEREKSZERELEM

Néhány nap előtt egy tragikus szerelmi ügyről olvastunk az újságokban, amelynek a hősei gyermekek voltak. Egy tizenkilenc éves fiú és egy tizennégy éves lány. A fiút a lány szülei kitiltották a házból, a szerelmesek azonban összejátszottak, és a szobalány közvetítésével tovább is találkoztak. A leány apja megtudta ezt, és csapdát állított a kamasznak, becsalta a házba, revolvert szegezett a mellének, lenyírta a haját, pálcával ütötte-verte, pirosra és feketére mázolta, végre pedig rendőroket hívatott, és azon a címen, hogy a gyerek náluk betört, elfogatta.

Tekintsünk el ez alkalommal ennek az ügynek a szomorú részleteitől. Hiszen az előzményeket nem ismerjük. Azonban így távolról szemlélve a dolgot, minden közelebbi adat nélkül, az a vélemény alakul ki bennünk, hogy ha a fájdalom, a kétségbeesés, a tehetetlenség érzése erős felindulásban ölésre ragadja az apát, ezt inkább tudjuk megérteni, mint a fennebbi komplikált bosszúállást. Ez egészen úgy fest, mintha valaki virulens baciluskultúrát fecskendezne a sértőjének a bőre alá ahelyett, hogy — ami természetes — ütleggel vagy golyóval fizetne. Mert valóban, ha a fiú egy nervózus vagy degenerált gyermek volt is, kétségtelen, hogy a rémes bántalmazások nélkül — amelyek között az állandóan feléje szegezett töltött pisztoly volt a legfontosabb tényező — nem kapott volna elmebajt.

Valaki azt mondaná erre, hogy hiszen a leány apjának *nem* volt szándékában elmebeteggé tenni a fiút, sőt ha előre láthatta volna a rettenetes következményeket, bizonyára nem választotta volna ezt a borzasztó mód-

szert a makacs és szenvedélyes udvarló megbüntetésére. Mi is ezen a nézetten vagyunk. Mert valóban elég ritka eset, hogy az események ilyen közvetlenül példázzák, bizonyítsák azt az igazságot, hogy az élet, az egyént ért testi vagy lelki bántalmazások az elmebajok tulajdonképpeni okozói. Természetesen szükségesek hozzá bizonyos föltételek is, de a legfontosabb, ami nélkül elmebetegség nem képzelhető, nem jöhet létre, és sohase is jött létre: ez az élet, a kegyetlen rázkódtatásokkal, ütlegelésekkel, csapdákkal, piros-fekete festékekkel és revolverekkel teli élet.

Olyan tétel ez, amelyet az orvostudomány és a pszichológia csak legújában kezd tisztán és világosan látni, és amely csak ezután fog a köztudatba belekerülni, éppúgy, ahogy ma már mindenki tisztában van vele, hogy a fertőző betegségeket a bacilusok okozzák. A tisztaság ma már a laikusnál is öntudatos törekvés a betegségek elkerülésére, az egészség megvédélmezésére. Valamikor éppilyen közkeletű igazság lesz, hogy embertársaink idegeit föltétlenül kímélni kell, hogy csak finomnak, jónak és udvariasnak szabad lenni, mert ha nem vagyunk azok, már kárt okozunk másnak, aminek az ódiúmat azután viselnünk kell. A mai nevelés és a mai kriminológia már bizonyos fokig ezen az alapon áll. A kínzással való vallatás, a bottal való tanítás teljesen megszűnt, és legalább papiroson büntett- és visszaélészámba megy, ami ellen minden művelt ember teljes erejével tiltakozik. A fejlődés tendenciája, hogy ne csak testi sérelmek, hanem a lelki sértések is diszkreditáltassanak. Anglia polgári társasélete ezen a téren messze előttünk jár. Ott a becsületében sértett fél nem kénytelen fegyveres úton venni magának elégtételt, mert egyrészt a törvény a psziché sérelmét éppoly szigorúan bünteti, mint a test megsértését, másrészt maga a társaság áll bosszút a sértőn, kiközösíti magából, mint akár olyasvalakit, akinek piszkos a ruhája, s e réven a vele érintkezőknek veszélyezteti az egészségét.

A lelki épség! Rendkívül fontos, nagy dolog ez. És

rendesen a szülők azok, akik elsősorban és először veszélyeztetik. Nem tudják, hogy minden durva szó, amit a gyermeknek mondanak, minden ütleg, amit neki kiosztanak, más lelket, tehát más embert farag abból, aki elszenved. Ismertem egy agglegény hivatalnokot. Erről a savanyú, mindig földre néző emberről tudom, hogy egy ostoba vagy elmebeteg tanító gyerekkorában *esztendő*kig minden áldott napon megverte. A fiú apja egy iparos, aki tisztelte a tanító „nagy tudományát”, minden második vasárnap ünneplőbe öltözött, és úgy köszönte meg a mesternek, hogy milyen csendes, kukóban ülő fiúvá alakította át az ő csintalan fiát. És ez a fiú ma egy társaságkerülő, rabiátus, iszákos ember, egy csendes elmebeteg, aki elvégzi ugyan a dolgát a hivatalában, de az élete nem élet, nem öröm, nem emberi élet. A szülőknek, a tanítónak nem az a kötelessége, hogy a kegyetlen életnek, a könyörtelen realitásnak a szerepét vegye magára, amibe később úgyis lépten-nyomon valamennyien beleütközünk, hanem hogy megtanítsa az élet elviselésére, sőt segítsen bennünket az enemű nehéz és bonyolult küzdelmeinkben.

Egy fiú és egy leány szeretik egymást és vágynak egymásra. Ez az ő kétségtelen joguk. A szülő viszont tudja, hogy ez korai dolog, ebből bajok lehetnek, és küzd ellene. Ez pedig az ő joga és kötelessége. Ámde ezt a nehéz és felelősségteljes feladatot nem szabad és nem lehet oly módon megoldani, hogy közben egy élőlényt elpusztítsunk. Csak rendkívüli gyöngédséggel és kifogyhatatlan türelemmel lehet olyan megoldást találni, amely egyrészt eléri a célt, másrészt senkinek sem árt. Mert ez a legelső és egyetlen szabálya minden nevelésnek. Ugyanaz, ami az orvos mestersége is: *nem szabad ártani*. Semmi körülmények között és semmi módon nem szabad ártani.

1914

AZ ÖNGYILKOSSÁG FŐPRÓBÁJA

Szombaton történt Felsőlászlón egy ilyen öngyilkosság. Egy fiatal vasutas — mindössze húszéves volt szegény — nagyon elkeseredett holmi hivatali kellemetlenség miatt, s a tetejébe még a kedvese is szakított vele. És este a falubeli tanító jelenlétében elővette a revolverét, halántékához illesztette, hogy mutassa: majd így fogja csinálni... A fegyver pedig elsült. A halál főpróbája a halál premierje lett. (Premierje egy zseniális és nagyszerű színjátéknak, amelynél azonban a bemutató — akárcsak valami különösen gyenge vagy életképtelen darabnál — mindig egyúttal az utolsó előadás is.) Mert egészen bizonyos, hogy ez az ifjú tulajdonképp mégse akart meghalni. Erre utal már az a tény, hogy tettét a barátja jelenlétében követte el. A mások előtt való öngyilkosság mindig elárulja ezt az öntudatlan és célszerű tendenciát: „Nekem ugyan nem lehet más teendőm, mint hogy meghaljak, de ha mások megakadályoznak benne, akkor igazán nem halhatok meg.” A hasonló fiatalos, objektíve egyáltalán nem indokolt öngyilkosságoknál szinte törvényszerűen jelentkezik a nyilvánosságnak vagy a barátoknak, szülőknak hasonló védelemszerű felkeresése. Mert ugyebár ez kétségtelen: vannak indokolt és határozottan helyeselt öngyilkosságok is. Egy gyógyíhatatlan beteg számára, akinek az élet már csak szakadatlan szenvedés, *ha* csakugyan *állandóan* szenved és gyötrődik, valóban *raison* az öngyilkosság. Ellenben egy húszéves gyereknél, aki bármely bajt és betegséget kiheverhet, aki otthagynak a kellemetlen állását, a neki nem konveniózó följobbvalóit, aki a kedvese helyett kereshet és találhat más lányt,

csak ki kell várnia a pszichikus egyensúly visszatérését, amit a természet, a lélek maga automatikusan *mindig* helyreállít (csak idő kell hozzá), ilyen esetben az öngyilkosság elsősorban rossz számítás, másodsorban pedig ostobaság, türelmetlenség és férfiatlanság.

Maga az öngyilkos is érzi ezt, és ezért inkább csak kacérkodik az öngyilkossággal, mintsem komolyan gondol reá. Próbákat és főpróbákat rendez belőle, időt ad reá, hogy lelke meggyógyulhasson, hogy az étellel való relatív elégedettség érzése — az élésnek ez a legfontosabb feltétele — visszatérjen hozzá, módot ad reá, hogy elvegyék a fegyverét: mutogatja a barátai előtt stb. Hasonló öngyilkosság volt Czákó Zsigmondé, a drámaíróé is: a halálvágy és életvágy sajtószerű összetétele, egy cselekedet, amely a legvilágosabban elárulja a léleknek a két ellentétes és egyidejű gravitációját. A halál felé vivő centrifugális erőnek és a haláltól menekülő centripetális erőnek a játékát, egymásra való hatását.

Az öngyilkosok nagy része, akiket utólag meg lehetett menteni és felgyógyultak, azt vallja (egy tudós orvos szisztematikusan gyűjtötte össze az ilyen emberek vallomásait), hogy *nem akkor akart meghalni*, amikor tényleg elkövette az öngyilkosságot. Hogy a meghalást tulajdonképp későbbre tervezte, és arra az időre szándékozta halasztani, amikor már kétségtelenül bizonyossá vált előtte, hogy nem érdemes, nem lehet élni.

A felsőlászlói fiú is csak ilyen főpróbát tartott. Ezt megerősítik a *más* előtt való manipulálás fontos tényén kívül saját szavai is, amelyeket a tett elkövetése után a jelenlevő barátjának mondott:

— Így akartam.

Mit jelent ez? Azt jelenti, hogy *nem* így akarta. A halálba menő ember nem szokott feleslegesen beszélni. Ha valóban ezt akarta, akkor ezt kimondani igazán felesleges, mert hiszen az ő vérző sebe és a füstölgő revolver úgymint megmondják mindenkinek, hogy mit akart. Ellenben aki felocsúdik a meglepetésből és ráeszmél a

rettenetes tényre: íme, bár még nem akartam, mégis elsült a pisztoly, és most már meg kell halnom — ebben az emberben igenis az egész haldokló élete, az egész múltja, organizmusának minden, még élő sejtje követeli, hogy elhitesse saját magával, éspedig annál inkább, minél végzetesebb a sebesülés, és minél reménytelenebb a felgyógyulás, továbbá elhitesse másokkal is a hazugságot, hogy így akarta. Most már a még élő, működő léleknek a halálig csak egyetlen fontos célja van: beleegyezni az események ilyen fordulatába, hogy minél kevesebb szenvedéssel várhassa be az organizmusnak és saját magának halálát. És ezért érdemes beszélni, kinyitni a száját, minden erőt. Hogy csakugyan abban a hitben halhasson meg, hogy csakugyan így akarta. Ez pedig könnyebben sikerül, ha mások is hiszik. (Ezért kellett ezt ki is mondani.)

Az említett pszichológiai statisztika és az új öngyilkossági eset — írme — egyaránt fontos tanulsággal szolgálna. Az öngyilkossággal nem szabad kacérkodni, nem szabad belőle próbákat rendezni, mert hirtelen megjelenhet a dráma fekete Rendezője, és minden készültségére — díszletek, kosztümök hiányára — való tekintet nélkül kijelenti, hogy: „Rögtön megtartjuk az előadást!”

1914

HOSSZÚ BARÁTI LEVÉL

Budapest, 1913. október 2.

Kedves Barátom! Bocsáss meg, hogy ilyen hosszú ideig hallgattam. Idő kellett hozzá, még odáig jutottam, hogy kedvem legyen levelet írni. Tudod, hogy nem szeretek szomorú vagy kellemetlen ügyekről beszélni. Az a nézetem, hogy az ember, ha levelet ír, igyekezzék örömet okozni annak, akihez szól, mulattassa, szórakoztassa a címzettet, éspedig a saját érdekében. Ily módon tudniillik eléri azt, hogy ahová levele elérkezik, már örömmel, mosolyogva (mint ahogy mosolygunk, ha az utcán kedves ismerőssel váltunk köszöntést) ismerik fel a borítékon az írást, és abban a biztos tudatban bontják fel a levelét, hogy az kellemes, jókedvű perceket szerez majd számukra. A levélíró lassanként olyan lényé fejlődik ki a képzeleteikben, akitől föltétlenül jót várhatnak. Ez pedig haszon annak, akire így gondolnak.

Ha nem is közvetlen anyagi haszon, de már szinte az, mert ugyebár minél többen örülnek annak, hogy léte-zünk, minél többen *igenlik* a fennmaradásunkat, az életünket, annál nagyobb sanszaink vannak, hogy az való-ban hosszúra fog terjedni. A hosszú és jó élet pedig olyasvalami, amire valamennyiünknek törekedni kell, sőt akarva, nem akarva, törekszünk is.

Tehát elsősorban Budapestről. Az első napokban igen rosszul éreztem itt magam. A zaj, a porszag — egy sa-játságos piszokszag, annak a szemétnek a szaga, amelyet a szobalányok a porrongyukból, szőnyegekből kiráznak — elkábítottak, elkedvetlenítettek és elkésérítettek. (Ezen a szagon érezni lehet, hogy olyan szobákból szár-

mazik, amelyekben sokan laknak és sokan alszanak. És ez Pesten így is van. A magunkfajta ember például vidéken három-négy szobás lakást tarthat a lakbéréből, Budapesten ma legfeljebb kétszobásat. Ugyanaz a por, szemét, amely vidéken megoszlik négy szobára, itt koncentrálódik kettőre, egyre.) Azután a nagy utcai forgalom is türelmetlenné és dühössé tett. Ismered kényelmes természetemet. Nos tehát itt, ha az ember át akar jutni az utca túlsó oldalára, futni kényszerül. Nos, képzeheted, ez nem valami kellemes. Én legalább egyenesen szégyenletes dolognak érzem, ha felnőtt embernek nem a saját akaratából kell futnia. De kellett és kell mindennap, ami eleinte mindannyiszor felbőszített. Szégyelltem magam: miért nincs bennem egy Toldi Miklós ereje, hogy a szembejövő rohanó autót elkapjam, megállítsam és úgy barátságosan, fölényesen a sofőr fölébe dörögjem: „Várjon csak egy kicsit, barátom. Nem látja, hogy át akarok menni az úton?” Sajnos, távolról sincs olyan erőm, mint Toldinak volt, és azt hiszem, hogy még az ő izmai is kevesek és gyöngék lennének hozzá, hogy egy rohanó autót, azaz egy benzinmotort, hacsak nyolc-tíz lóerős is, meg tudjanak állítani.

A főnököm, Wirth József, igen finom ember. Ezt Budapesten általában mindenütt tapasztalom. Az emberek egymás közötti érintkezése hidegebb, de formásabb, udvariasabb, kellemesebb. A hivatali munka beosztása is sokkal jobb, ésszerűbb és így kényelmesebb is. Egyelőre az ajánlottlevél-osztályba kerültem, és jól érzem magam. A zenei passziómnak Budapesten, hogy így mondjam, hivatalosan hódolhatok, mert a posta, amint ezt talán tudtad is, zeneiskolát és zenekart tart fenn, amelybe minden posta- és távíró-hivatalnok beléphet, sőt a főnökség egyenesen buzdítja erre. Hetente kétszer: szerdán és szombaton este fél kilenctől fél tizenegyig zenekari próbák vannak a főpostaépület harmadik emeletén, a nagy zeneteremben. A karmester igen kitűnő, kedélyes ember, aki állandó felvillanyozottságban tartja a társaságot azáltal, hogy igen érdekes és

sokszor tréfás megjegyzésekkel világítja meg a játszott zenedarabokat. Jelenleg Mozart g-moll szimfóniáját tanuljuk. Ez negyvenedik szimfóniája Mozartnak, pár hónappal a halála előtt írta, és telve van a legbájosabb, legnemesebb gondolatokkal. Egyelőre a második hegedűt játszom a zenekarban nagy élvezettel, de violázni (brácsa) is tanulok a zenekartól kikölcösözött hangszeren. A muzsika volt az első, amely „jobb indulatra” hangolt Budapesttel szemben. Az első zenekari este után kezdtem megbocsátani a város kellemetlen szagát, rideg zajosságát. (Mellesleg elismerem, hogy más világvárosokhoz viszonyítva Budapest nagyon kedélyes és csendes lehet, de így a magyar vidékhez, a mi kedves Egerünkhöz viszonyítva, mégis ilyen benyomást tesz, és különösen egy merőben idegen emberre, mint én, aki először lakik benne.

Sok apró dolog történt velem, amik mind hozzájárultak, hogy elkeseredjem az itteni viszonyok ellen. Lakást például a főpostához közel, a Kecskeméti utcában vettem. Egy idősebb magánhivatalnoknál lakom: Windisch nevűnél. A szobát ugyan igen drágának találtam — egy utcai szoba világítással és kiszolgálással nyolcvan korona —, de több helyen nézegetve, tudakozódva, rájöttem, hogy az olcsóbb lakások mind udvari szobák, vagy ha utcaiak, nincs bennük finomabb fajta bútor, amihez pedig ragaszkodni akartam. Végre visszamentem és kivettem, de elmulasztottam külön kikötni, hogy naponta két tiszta törülközőt is kötelesek adni. Este nem volt törülközőm. Bekérettem az asszonyt, mondom neki, hogy naponta két törülköző kell. Rögtön hangoztatja, hogy nem volt a lakberbe beleértve. Erre kijelentem, hogy akkor külön fizetni fogom. Kimegy, hallom, hogy tanácskozik a férjével, azután megjelenik, tudatja velem, hogy a törülközőkért havonta tíz koronát kell fizetnem. Jó, mondtam, fizetni fogom, de mindjárt föl is mondok. Az asszony kimegy, s azóta egy szót se szól, úgy tesz, mintha neki volna oka rám haragudni, s így most el kell innét költöznöm, bár a szoba tetszik, és

már hajlandó lennék házigazdáim antipatikus visszaélését is elfelejteni. Azóta elhatároztam, hogy jobban meggondolom, mielőtt valamit kimondanék. Remélem azonban, hogy ha akklimatizálódok, el fogom majd tudni kerülni az efféle kellemetlenségeket. Egyelőre gyakorlom magam az ilyen meggondolásokban, magyarul: a nyelvésben. Hogyan? Erre elmondok egy példát.

Szombaton este hatkor a fűvészkertbe mentem. Mindjárt hivatal után villamosra ültem, mert nagyon vágytam már egy kis jó levegőt szívni. Azután kíváncsi is voltam már a kertre, hiszen ismered botanikus hajlamaimat. Nagy nehezen megtaláltam. Az új klinikai telep tudniillik, mint mondták, kiszorította a fűvészkertet, és a harmadára nyomta össze. Emiatt a növényállomány is igen hiányos. Egy kicsit körülnéztem, azután felkerestem az este nyitó virágokat, mert nekem ezeknek a szaga a legkedvesebb. (Beszéltem egyszer róla, hogy miért, emlékszel, amikor a hegyoldalban mécsvirágokat kerestünk.) Ezek a virágok azonban itt dróttal el voltak kerítve, s a dróton egy tábla: „Elzárt terület”. Egyszer csak jön egy szolgál, ezüstszinóros sapkában:

— Kérem, tessék innen távozni, ez elzárt terület.

— Jó — mondom neki, de világosítson fel, miért van ez a terület elzárva?

— Azt már kérem én nem tudom, ez az igazgató úr öméltósága rendelete.

Nem szóltam semmit, *nyeltem* egyet, megfordultam és átvitorláztam a semleges területre; elvégre a növényillatot ott is élvezhetem. De szerettem volna a szolgának egy kis beszédet tartani. Ilyenformán:

Maga azt mondja nekem, hogy ide tilos jönni, mert ez „elzárt terület”. Tudom. Láttam a táblát, és láttam a drótot is. Ha nem láttam volna, nekimentem volna, míg így szép lendülettel átléptem rajta. Elárulom magának azt is, hogy miért jöttem ide. Azért mert *itt vannak az este nyitó virágok*. A méltóságos igazgató úrnak éppen ezeket kell elcsuknia az emberek elől?

Talán sajnálja, hogy a közönséges halandók itt, az ő fűvészkertjében valami különös jóhoz, nagyszerűhöz jussanak? Vagy talán szégyenlik, hogy ilyen gondozatlanok ezek a szegény kis virágocskák? Talán nem törődnek velük, mert közönségesek? Lehetségesnek tartom, hogy maguk itt a fűvészkertben csak a ritka virágokat szeretik. Pedig higgye el, ezek a virágok a legszebbek.

Igen. Ezek a kis este nyitók. Ilyen szaga nincs a többinek. A szaguk után találtam rájuk. Aki este megáll mellettük, úgy érzi, hogy valami áram jó ki a kelyheikből, amely beszáll a tüdönkbe és boldog megelégedettséget okoz. Igen, ezt az illatot, a tüdővel kell szagolni... A tüdővel. És vegye tudomásul, hogy a kertnek ebben a sarkában többet lehet gyönyörködni, mint akár a legszebb rózságyásban. Én kisdíák korom óta gyengéden szeretem ezeket a virágokat. Rokonaimnak, testvéreimnek érzem őket, becézem, kedvelem valamennyit, mint olyan valakiket, akik miatt többet ér az életem, mint érne, ha nem volnának.

Tizenhárom éves voltam és negyedik gimnáziumba jártam, mikor megismertem őket, és életem barátaivá lettek. Botanikát tanultunk, és én kijártam a határba növényeket gyűjteni. Szorgalmasan kutattam a virágok után, s ha egyre ráakadtam, nem volt nagyobb gyönyörűségem, mint hogy óvatosan kiástam a földből, itatós papirosok között megszáritottam, meghatároztam a nevét, fajtáját, és ráírtam a lapra a nacionálét, ahogy szokás. Azonban hamar rájöttem, hogy ez inkább játék, mint tudomány. Olyan passzió, mint a bélyeggyűjtés és a hasonló dolgok. A tanárom évig dicsérte a készítményeimet, én pedig mindjobbban beláttam, hogy a természet titokzatos fenségét nem ilyen módon lehet és kell megismerni. Más út vezet oda. És a növények rávezettek erre az útra. Vonzódást keltettek bennem. Úgy éreztem, hogy ők az emberekhez hasonló lelkes lények, csak hogy minden emberi aljasság, rossz tulajdonság nélkül, néma testvéreimnek tekintetem őket, akik iránt a felebaráti szeretet éppoly kötelező és még

sokkal magától értetőbb dolog, mint az emberek iránt. Sokszor fűbe hasalva, órákig néztem a virágok kelyhét, szívemben a kamaszkodó gyerek finom, hullámozó érzéseivel, illatukat belélegezve. Azt vártam talán, hogy üzenetet fogok kapni tőlük. Más lett számomra ettől kezdve minden, amit magam körül láttam. Most kezdte érezni a tudóm először a mező levegőjének bársonyiságát, kezdte hallani fülem a levelek zenéjét. Ez az átalakulás szinte észrevétlenül ment végbe bennem szeptember elejétől, az első növényteni órától kezdve két-három hét alatt. Akkor vettem csak észre, hogy tulajdonképp mi történt velem. Ekkor ébredtem a tudára először, hogy miért sietek haza oly gyorsan az iskolából és ozsonnázás után ki a mezőre: mert *megértettem a természetet.*

Minden délután fölfedeztem valamit. Napról napra új vidéken jártam. Majd egy galagonyabokor előtt állodgáltam soká elbámuló merengéssel, majd a kígyószisz mesekék virágainak mesteri rajzát és színezését csodáltam hosszú percekig, máskor meg a vasúti töltés szélén állva néztem az alkonyt, a piros, violaszín, kobaltkék és narancssárga könnyű felhőket, a távol sötétlő erdőt és a messze robogó vonat elenyésző füstjét.

Már vége felé járt ez a szép, feledhetetlen ősz. Hideg reggelek köszöntöttek be. Október közepe volt. Az édesanyám minden protestálásom ellenére elzárta a tornaingemet, és fölöltő nélkül nem engedett többé az iskolába. A fák levelei azonban még nem hullottak le, az ősz nem volt hozzájuk kegyetlen. Délben meleg nap sütött, és a levegő csak napnyugta után hűlt le. Egy ilyen délutánon búcsúzó érzésekkel és a növények közeli halálának enyhén fájó gondolatával ballagtam az érpartján jó fél órányira a várostól. Szinte álomkórosan lépkedtem a még mindig dús sötétzöld fűben, a levegőbe bámultam, és átengedtem magam annak a képnek, amelyet akkor érzünk, amikor a magány ölel bennünket. Olyan helyre értem, ahol csupa apró mécsvirágokkal volt tele a fű. Már nyitottak. Fehér kelyhecskéik-

ből csak úgy lehelték a bársonyos jó szagú nedvességet, amelyet az ember olyan tehetetlenül szív magába, mint a szomjas ember a friss vizet.

Egyetlen lény se jár a tájon. A messzeségből csak sejteni lehetett a levegőben tévelygő harangszót. Az ég, bár késő este volt már, fénylően kékllett, s a csillagok úgy pislogtak rajta, mint a szép sárga gázlámpák, amikor korán felgyújtják őket, bár a nap még az égen van. A nyírfák alatt lassan bújt föl a hold... Ma sem tudok számot adni, mi történt akkor velem, de bizonyos, hogy soha el nem fogom feledni. *E pillanatban együtt éreztem meg mindent.* A holdfényt, a fák szelíd sziluettjeit, a nedves párák illatát. Tágra nyitott szemmel figyeltem a csodálatos játéokra, amelyet a természet játszott nekem az illatok és színek zenekarán. Egyszerre átérttettem a nagy szimfóniát s benne külön-külön is mindent: a fuvolák lágy melódiáját, a kürtök szordinós hangjait, a klarinétok és pásztorsípok varázslatos harmóniáit és a hegedűk édes daloló énekét. A szívem dobogni kezdett. Mind hevesebben lélegzettem. Valami megremegtető fájdalmas és mégis gyönyörteljes varázs haladt föl borzongva a hátgerincemen, hatalmába ejtve, megremegtetve és megbénítva minden idegszálamat, egész valómat. A csend hatalmas orgonája zúgott a fülembe föl a világoskék égbolt végtelen gömbjéig. A kalapomat a földre dobtam szent elragadtatásomban, és így álltam ott a mezőn kitárt karokkal a levegőbe bámulva.

Az arcomon pedig nagy cseppekben gördültek le a könnyek a mécsvirágokra.

Azóta is, amikor csak tehetem, a mezőn vagyok. Ugyebár ez nagyon érthető. Két hete csak, hogy ide kerültem, s azóta még nem volt rá módom, hogy kimenjek. Nem is ismerem a járását. Ide jöttem hát a fűvészkertbe. A mécsvirág itt bizony kevés, és méghozzá a maguk igazgatója azokat is elzárja. No de én megkerestem őket. Ezeknek is megvan a bársonyos lehelete. Itt érzem a tudómben, és ez nekem elég. Nohát ezért jöttem

ide. Nagyon szeretem ezeket a virágokat, s amikor ilyen mélyen, erősen szívom magamba az illatokat, eszembe jut minden szép és kedves dolog. Mindebből pedig az következik, hogy nem jogos és nem emberséges dolog bárkinek azt kívánni tőlem, hogy innen kimenjek; amikor amúgy se ártok itt senkinek és nem háborgatok senkit. Sőt nyugodtak lehetnek, jobban vigyázok a virágokra, mint a növények összes fizetett őrei együttvéve!”

Ezeket akartam mondani a fűvészkert Cerberusának. De nem tettem. Aggódtam — és ugyebár méltán —, hogy nem érti meg a szónoklatomat, sőt még kinevet érte. Általában borzasztó, hogy embertársainkkal beszéd által kell magunkat megértetnünk oly esetekben is, amikor azok egy kis jóindulat, egy kis szeretet által kitalálhatnák, hogy mit akarunk. Ez a szolga például, ha egy másodpercig gondolkodik, rögtön rájön, hogy én nem akarok itt fűre gázolni, növényt lopni vagy rendet háborgatni, hanem hogy egy komolyabb, mélyebb vonzalom vezet azokhoz a növényekhez, amelyek mellett állottam, amit respektálni kell, sőt akarni kell respektálni, hogy az ő hasonló természetű érzései és gondolatai — azt hiszem, ilyenek minden embernek vannak, csak más és más dolgokkal, tárgyakkal kapcsolatosak — hasonló módon respektáltassanak. Erre azonban, belátom, semmi remény mindaddig, amíg az emberek között jogokra nézve különbségek vannak. Ettől és csak ettől várom én az általános emberi javulást, a jóságnak a fejlődését és tökéletesedését. (...)

No de azt hiszem, mára elég volt. Már éjjél utánra jár az idő. Most jó éjszakát kívánok neked és magamnak is, és kérek, hogy írj minél hamarabb. Makáry Ilonkának pedig add át üdvözetemet, ha hozzájuk mégysz, és beszéljess vele rólam, de csak úgy, ha ő kezdi. Ölel Sándor.

1914

APRÓ JEGYZETEK EGY ORVOS JEGYZŐKÖNYVÉBŐL

Jó orvos csak igazi emberséges ember lehet. S ha egész ember, akkor nemcsak a betegséget látja a betegben, hanem embertársát is a foglalkozásával, múltjával, sorsával, reményeivel, jövőjével együtt. Lehetetlen, hogy ezek a dolgok is ne érdekeljék. Nemcsak hivatalosan, amennyire a jó anamnézishez szükséges, hanem közvetlenül, szinte azt mondhatnám rokonilag, amint érdekel bennünket a barátaink, rokonaink sorsa és boldogulása. Szó sincs róla: kitűnő terápiái eredményeket el lehet érni enélkül is. Mégis merem mondani, hogy nem lehet hivatása magaslatán az az orvos, aki nem érzi úgy és nem vallja, hogy a mestersége a lelki szuggesztió egy neme a szó legjobb és legnemesebb értelmében, amelynél mindenkit, aki hozzánk fordul (nem azért, mert megfizet, hanem azért, mert hozzánk fordul és mert nálunk kopogtat) a legszemélyesebb érdeklődésünkbe kell fogadnunk, úgyszólván már nyomban barátunkká kell tennünk és az egész további életére (hacsak egyszer látuk is) egy bizonyos erkölcsi segítségben, protezsálásban kell részesítenünk. Senki se lehet olyan erős, hogy ez a „protekció”, ha még oly csekély is, jól ne essék neki. De hogyan, mi módon? — kérdezhetné valaki. Nos, ez az, amit nem lehet megmagyarázni. Azok az orvosok, akik ugyanezt a nézetet vallják, amit mi, rögtön megfelelnek reá magukban. Akikben pedig nincs meg a megfelelő lelki diszpozíció, azoknak a példák se mondanak semmit.

•

Irtózom a hideg, zárkózott orvosoktól, akik azt képzelik, hogy orvosi mesterség és arisztokráta gög megférhet egymással. Mert vannak ilyenek is. Belsejükben utálják az embereket, de ambicionálják, hogy jó orvosoknak tartsák őket. Ezeknek valami fontos okuk van, mint minden mizantrópnak, hogy sok embert vagy több embert gyűlöljenek. Így viszik át azután, hibás általánosítással (amire minden ember hajlik a lelki önvédelem speciális mechanizmusa révén) a gyűlöletüket a tömegre. Vagy csak a szenvedő embert nézik le! Mások pedig a társadalmi kasztszellemet viszik át a rendelőszobájukba, és gyűlölnek és lenézik a beteget (mert alacsonyabb társadalmi osztályból való, mint ők — s ezért mutatkoznak személyileg közömbösnek, hidegnek iránta). NB. Ha nem éreznének gyűlöletet, nem mutatkoznának közömbösnek. Egy speciális határeset a mizantrópiának az, amikor a mizantróphoz valaha csak egy nő volt közömbös és hideg, s ő ezt a nehezen elviselhető inzultust úgy dolgozta fel lelkileg, hogy ettől kezdve ő bánt mindenkivel (vagy majd mindenkivel) közömbösen és hidegen. Speciális eset ez, de azért igen gyakori. Sőt állíthatjuk, hogy az embergyűlölő egyéniségek tekintélyes részénél ez a rugója az embergyűlöletnek. Származzék azonban bármi okból a mizantrópia, öntudatlanságból, azaz hibás lelki átvitelből — mint a csalódott szerelmesnél —, vagy túlzott általánosításból — mint azoknál, akiknek joggal van okuk több embert gyűlölni és megvetni —, származzék a szenvedő vagy beteg ember iránti undorból, tehát leküzdhetetlen és nervózus irtózástól a beteggé levés iránt, vagy származzék a benevelt kasztosztön elvakult, túlzott extázisából — mindenképpen bizonyos, hogy mizantrópia és orvosi mesterség inkompatibilisek.

*

A mizantrópia mindig patológiás, azaz pszichopatológias jelenség. Ez már a fennebbiekből is világos, de részletesen kifejtve tökéletesen $2 \times 2 = 4$ pontossággal bebizonyítható.

1916